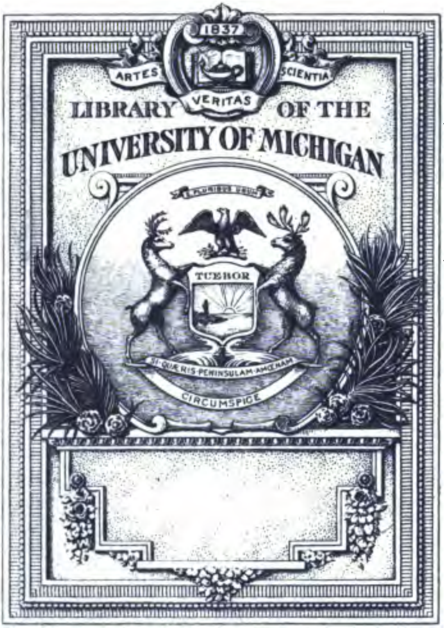

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

Conft. mat. — 6gg. 7.8
lig. — 2g

CAIVS CRISPVS
S A L L V S T I V S

CAII. CRISPI
SALLVSTII
OPERA
QVAE
SVPERSVNT OMNIA

MANNHEMII

Cura & Sumptibus Societatis litteratae.

MDCCLXXIX.

Latin
Fromann
5-26-25
11782

DE
C. CRISPI SALLVSTII
VITA ET SCRIPTIS
EX
GERARDO JOANNE VOSSIO
DE
HISTORICIS LATINIS

CAIVS CRISPVS SALLVSTIVS natus est anno vrbis conditae Iↄ CLXVIII Amiterni in Sabinis. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius a Milone occisus fuit, anno Iↄ CCII, quo Cn. Pompeius Magnus III. sine collega Consul fuit, Tribunatu eo, quem nulla cum laude gessit, vt Ciceroni, ita & Miloni, infestus admodum erat, idque quia in Faustae, L. Sullae filiae adulterio depre-

henſus, virgis a Milone eſſet caeſus, nec niſi pecunia data dimiſſus. Nempe iſtud in cauſa eſt, cur Clodianis ſemper ſtuduerit aduerſus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Seruium, Horatii interpretes; item orationem ſub Ciceronis nomine iam Auguſtaeo vel Tiberii aeuo editam. Ex quibus etiam diſcimus, ob adulteria ac ſtupra ſenatu fuiſſe motum ab Appio Claudio Pulcro & L. Calpurnio Piſone Caeſonio Cenſoribus A. V. Iↄ CCIII. Eius rei meminit etiam Dio l. XL. Ac ne alium Salluſtium ſignari putes, clare ait, id contigiſſe Σαλλεστίῳ, τῷ τὴν ἱστορίαν συγγράψαντι. Eo anno Milo iam exulabat: vnde conſequitur, quod a Milone Tri-

buno pl. virgis caesum dicebamus, id antea contigisse; non eopse anno, vt vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex scriptoribus, a C. Iulio Caesare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperasse, quaestoremque factum, & postea etiam praeturam obtinuisse. Praeturae mentionem quoque inuenio apud Hirtium pene initio libri de bello Africano: „ *C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam aduersarii tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* „ Item apud Dionem lib. XLII de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν ἀπεδέδεικτο. Narrat ibi-

dem, vt, quum in Campania Caesaris milites, quos in Africam praemittere statuerat, seditionem concitassent, ac Sallustius praetor Romam contenderet, quo Caesarem huius rei faceret certiorem, propemodum fuerit occisus a compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, imo duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII refertur, vt Caesar Numidiae praefecerit Sallustium; ille autem prouinciam expilauerit: ac a Caesare quidem fuerit absolutus; sed infamiam non effugerit; quod, qui in Historia acerbus esset alienorum vitiorum castigator, turpiter ipse iisdem in hoc munere se dedisset. Ex hac autem praeda Nu-

midica ita ditatus fuit, vt in Quirinali monte forum emeret, quod *Sallustii* vocatur, vbi nunc aedes S. Susannae; item hortos, qui hodieque *Sallustiani* nominantur. Haec ostendunt, vitam eius laudari a nemine posse. Nempe omnis eius gloria a praeclaris scriptis proficiscitur. Sed vix eius quidquam integre ad nos peruenit, praeter *bellum Iugurthinum* & *Catilinarium*. Ita vulgo inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio: DE CONIVRATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis: *de Catilinae coniuratione, quam verissime potero, paucis absoluam.* At ex nobili Historiarum opere, quo in primis Historici principis nomen

meruit, nihil habemus praeter quatuor oratiunculas, epiſtolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quae ex Grammaticis antiquis atque aliis ſcriptoribus collecta ſunt. Duae vero *ad Caeſarem* orationes, vt vocant, *de Republica ordinanda*, vtrum Salluſtii ſint, non conuenit inter eruditos. Carrio Salluſtio abiudicat: & pro illo eſt, quod veterum nemo, qui tantopere gaudent Salluſtium ad partes aduocare, inde aliquid depromat. Diſſentit autem Douza, cui fauent libri vett. & dictio ipſa, quae, quicquid dicat Carrio, plane Salluſtium redolet. Sin genuinae non ſint, negari tamen non poſſit, valde eſſe antiquas, & quidem Iuliani aut Auguſtaei

aeui: saltem non infra Flauianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen vt orationes esse putem, sed *epistolas* duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim litteras adpellat. Planeque verisimile est, missas esse ad Caesarem, quum in Hispanias contra Petreium & Afranium proficisceretur: quemadmodum iam dudum Ciacconius obseruauit. Illa vero *in Ciceronem* oratio, etsi a Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur: tamen quod res indicat, omnino est alicuius declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicuius ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controuersiis.

Fidem eius valde commendant antiqui. Nam *certissimus auctor* dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, & exinde Isidoro lib. XIII cap. 24. Ad haec *nobilitatae veritatis Historicus* nuncupatur ab Augustino lib. I de Ciuitate Dei, cap. 5. Auienus etiam in descriptione orae maritimae dicit, omnia illius dicta esse *praeiudicatae auctoritatis*, adpellat quoque *expressorem efficacem stili & veritatis.* Obiectant aduersus ea aliqui, quod, prauo loliginis succo, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quae apud alios legere sit, praeterierit. Verum ea potius neglexisse ego arbitror,

vel vt falſa, vel vt incerta plane, vel vt exigua ac minuta.

Quod ad dictionem Salluſtii attinet, omnes antiqui indicant, breuem ac neruoſam eſſe, & Thucydideae aemulam. Sane ſcriptor eſt plane Atticus, qua laude Demoſtheni proprior eſt, quam Cicero ipſe: vt bene cenſet Turnebus in Aduerſariis ſuis. Sed vt Thucydidem non omnes probarunt, ita nec Salluſtii dictio omnibus probabatur: Nam Aſinius Pollio damnabat eam, tanquam obſcuram & in translationibus audacem: vt Tranquillus auctor eſt lib. de claris Grammaticis in Philologi vita. In primis vero reprehendi ſolet, quod antiqua verba ex Catonis origini-

bus excerperet: cuius rei meminere Augustus apud Tranquillum in eiusce Caesaris vita, idemque Tranquillus lib. de claris Grammaticis in vita Lenaei, & Fabius ex antiquo epigrammate lib. VIII cap. 3. Sed haec impedire non potuere, quo minus a Tacito (at quanto viro!) *rerum Romanarum florentissimus auctor* lib. III Historiarum diceretur. Imo iuxta Martialem lib. XIV *Crispus Romana primus in Historia est.* Augustino quoque lib. de Vita beata vocatur *electissimus pensator verborum.* Imo Graeci ipsi eius Historias tanti fecere, vt eas verterit Zenobius, Sophista is, qui Romae docuit sub Adriano Caesare; quique epitomen prouerbiorum Didymi

& Tarrhaei ſcripſit; vt teſtis eſt Suidas in Ζηνόβιος. Atque inde eſt, quod Salluſtii quoque meminit Stephanus in Ἄζιλις. Vtinam vero exſtaret Aſper Grammaticus Salluſtii interpres teſte Hieronymo. Quaedam ex eo citat Soſipater. Ioannes Baptiſta Pius annotationum Poſteriorum cap. LXXXIV citat antiquum auctorem, qui vitam Salluſtii ſcribit. Eum non vidi. Sed ſcio vitam Salluſtii e veteribus reliquiſſe Aſconium Pedianum: vt cognoſcere eſt ex Acrone ad Horat. Sat. II lib. I 41. E iunioribus idem conati Pomponius Laetus, & Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenus veterum ſcrinia compilarunt. Caue autem cum Salluſtio hoc

confundas Crispum Sallustium, ad quem in Odis scribit Horatius, Historici hujus sororis filium, Augusti amicum, de quo Seneca lib. I de Clementia, & Tacitus lib. I & III Annal. A quo & metallum quoddam Sallustianum esse dictum, Plinius auctor est lib. XXXIV cap. 2.

C. CRISPI SALLVSTII
BELLVM CATILINARIVM

CAP. I.

OMNES homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita: animi imperio, corporis seruitio magis vtimur; alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam diuitiarum & formae gloria fluxa atque fragilis: virtus clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam & prius, quam incipias,

Prooemium.

Homines animi & corporis viribus quomodo vtantur.

consulto: &, vbi consulueris, mature facto opus est. Ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

Regum antiquitus studia.

II. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alii corpus exercebant: & iam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii & Athenienses coepere vrbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, vti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia & aequitate lubido atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur.

Quae homines arant, nauigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque ſomno, indocti incultique vitam, ſicuti peregrinantes, transegere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit: eorum ego vitam mortemque iuxta aeſtumo, quoniam de vtraque ſiletur. Verum enim vero is demum mihi viuere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter oſtendit.

III. Pulchrum eſt bene facere reipublicae: etiam bene dicere haud abſurdum eſt: vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res geſtas ſcribere: primum quod facta dictis ſunt exaequanda; dehinc quia plerique, quae delicta reprehenderis, maliuolentia & inuidia putant: vbi de magna virtute & gloria bonorum memores, quae ſibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; *Hiſtorias ſcribere cur arduum.*

ſupra ea, veluti ficta, pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus, initio ſicuti plerique, ſtudio ad rempublicam latus ſum, ibique mihi aduorſa multa fuere. Nam pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute; audacia, largitio, auaritia vigebant. Quae tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, quum ab reliquorum malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quae ceteros, fama atque inuidia vexabat.

Salluſtius a Republ. ad ſcribendas hiſtorias ſe transfert.

IV. Igitur vbi animus ex multis miſeriis atque periculis requieuit, & mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decreui; non fuit conſilium ſecordia atque deſidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, ſeruilibus officiis intentum, aetatem agere; ſed a quo incepto ſtudio me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus, ſtatui res geſtas populi Romani carptim, vt quaeque memoria digna videbantur, perſcribere: eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione, quam veriſſume

potero, paucis abſoluam. Nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi nouitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

V. LVCIVS CATILINA nobili genere natus, magna vi & animi & corporis, ſed ingenio malo prauoque. Huic ab adoleſcentia bella inteſtina, caedes, rapinae, diſcordia ciuilis grata fuere: ibique iuuentutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, ſupra quam cuique credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cuius rei libet ſimulator ac diſſimulator; alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus: ſatis loquentiae, ſapientiae parum. Vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc poſt dominationem Lucii Sullae lubido maxuma inuaſerat reipublicae capiundae: neque id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quae vtraque his artibus auxerat, quas ſupra memoraui. Incitabant praeterea corrupti ci-

Catilinae genus, mores & ingenium.

Inſidiatur Reipublicae.

uitatis mores, quos peſſuma ac diuerſa inter ſe mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi militiaeque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: vt paullatim immutata, ex pulcherruma peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, differere.

Cauſſa coniurationis.

Vrbis Romae origo.

VI. Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines genus hominum agreſte ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. Hi poſtquam in vna moenia conuenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more viuentes: incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. Sed poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera ſatisque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges populique finitumi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe, nam ceteri metu percuſſi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti feſtinare, parare, alius alium

hortari, hoſtibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Poſt, vbi pericula virtute propulerant, ſociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitumum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia validum, reipublicae conſultabant, hi vel aetate, vel curae ſimilitudine PATRES adpellabantur. Poſt, vbi regium imperium, quod initio conſeruandae libertatis, atque augendae reipublicae fuerat, in ſuperbiam dominationemque conuertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores ſibi fecere, eo modo minume poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum.

VII. Sed ea tempeſtate coepere ſe quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali ſuſpectiores ſunt, ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum brevi creuerit: tanta cupido gloriae inceſſerat. Iam primum iuuentus ſimul laboris ac belli patiens erat, in caſtris *Incrementum eius virtute bellica.*

per vſum militiam diſcebat: magisque in decoris armis & militaribus equis, quam in ſcortis atque conuiuiis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos inſolitus, non locus vllus aſper aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipſos erat: ſeſe quisque hoſtem ferire, murum adſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat: eas diuitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias populus Romanus parua manu fuderit, quas vrbes, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

Athenae ſuam celebritatem ſcriptoribus,

VIII. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obſcuratque. Athenienſium res geſtae ſicuti ego aeſtumo, ſatis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem

Athenienſium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentiſſumus quisque negotioſus maxume erat: ingenium nemo ſine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; ſua ab aliis bene facta laudari, quam ipſe aliorum narrare malebat.

Romani ſuam praeclaris factis debent.

IX. Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma auaritia erat: ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant, in ſuppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, aequitate ſeque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod ſaepius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnaverant, quique tardius, reuocati, bello exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi, loco cedere auſi erant. In pace vero, quod beneficiis, quam

Reſpub. Ro. audacia in bello, aequitate in pace conſeruata.

metu imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoſcere, quam perſequi malebant.

Romanorum corruptionis Cauſſae;

X. Sed vbi labore atque iuſtitia respublica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae & populi ingentes vi ſubacti, Carthago, aemula imperii Romani, ab ſtirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: ſaeuire fortuna ac miſcere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiae, optandae aliis, oneri miſeriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido creuit: ea quaſi materies omnium malorum fuere. Namque auaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas ſubuertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit.

Ambitio ſcilicet;

Ambitio multos mortales falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, ſed ex commodo aeſtumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paullatim creſcere, interdum vindicari: poſt, vbi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit; ciuitas immutata, imperium ex iuſtiſſumo

atque optumo, crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignauus, aeque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Auaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupiuit, ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in ciuibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat, loca amoena, voluptaria, facile in otio feroces militum animos molliuerant. Ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas,

Auaritia;

Effeminatus exercitus Romanorum;

vaſa caelata mirari; ea priuatim ac publice rapere; delubra ſpoliare; ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundae res ſapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.

Diuitiarum amor; & luxus Romanorum;

XII. Poſtquam diuitiae honori eſſe coepere, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci coepit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria atque auaritia, cum ſuperbia inuaſere: rapere, conſumere; ſua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiſcua, nihil penſi atque moderati habere. Operae pretium eſt, quum domos atque villas cognoueris in vrbium modum exaedificatas, viſere templa deorum, quae noſtri maiores, religioſiſſumi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſua gloria decorabant; neque victis quidquam, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. At hi contra ignauiſſumi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quae fortiſſumi viri victores reliquerant; proinde

quaſi iniuriam facere, id demum eſſet imperio vti.

XIII. Nam quid ea memorem, quae niſi iis, qui videre, nemini credibilia ſunt: a priuatis compluribus ſubuerſos montes, maria conſtructa eſſe. Quibus mihi videntur ludibrio fuiſſe diuitiae, quippe, quas honeſte habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido ſtupri, ganeae ceterique cultus non minor inceſſerat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; veſcendi cauſſa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam ſomni cupido eſſet; non famem, aut ſitim; neque frigus, neque laſſitudinem opperiri, ſed ea omnia luxu antecapere. Haec iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat: eo profuſius omnibus modis quaeſtui atque ſumtui deditus erat. *Libido Romanorum.*

XIV. In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum ſe, tamquam ſtipatorum, cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, ad- *Catilinae ſociorum indoles.*

ulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria lacerauerat; quique alienum aes grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea omnes vndique parricidae, facrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, periurio aut fanguine ciuili alebat; poftremo omnes, quos flagitium, egeftas, confcius animus exagitabat: ii Catilinae proxumi familiaresque erant. Quodfi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vfu atque illecebris facile par fimilisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adolefcentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vti cuiusque ftudium ex aetate flagrabat, aliis fcorta praebere; aliis canes atque equos mercari; poftremo neque fumtui, neque modeftiae fuae parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuiffe non nullos, qui ita aeftumarent, iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honefte pudicitiam habuiffe; fed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, haec fama valebat.

XV. Iam primum adoleſcens Catilina *Catilinae*
multa nefanda ſtupra fecerat, cum virgine *ſtupra.*
nobili, cum ſacerdote Veſtae, alia huiuscemodi contra ius faſque. Poſtremo captus amore Aureliae Oreſtillae, cuius praeter formam, nihil vmquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adulta aetate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. Quae quidem res mihi in primis videtur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infeſtus, neque vigiliis neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem excitam vaſtabat. Igitur colos exſanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus inceſſus; prorſus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed iuuentutem, quam, vt ſu- *Cauſſa con-*
pra diximus, illexerat, multis modis mala *iurationis Catilinae.*
facinora edocebat. Ex illis teſtes ſignatoreſque falſos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; poſt, vbi eorum famam atque pudorem adtriuerat, maiora alia imperabat: ſi cauſſa peccandi in praeſens minus ſuppetebat, nihilo minus inſontes, ſicuti ſontes, circumuenire, iugulare;

ſcilicet, ne per otium torpeſcerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis ſociisque confiſus Catilina, ſimul quod aes alienum per omnes terras ingens erat, & quod plerique Sullani milites, largius ſuo vſi, rapinarum & victoriae veteris memores ciuile bellum exoptabant; opprimundae reipublicae conſilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipſi conſulatum petundi magna ſpes: Senatus nihil ſane intentus: tutae tranquillaeque res omnes; ſed ea prorſus opportuna Catilinae.

Socii coniurationis. XVII. Igitur circiter Kalendas Iunias, L. Caeſare & C. Figulo Conſulibus, primo ſingulos adpellare: hortari alios, alios tentare: opes ſuas, imparatam rempublicam, magna praemia coniurationis docere. Vbi ſatis explorata ſunt, quae voluit; in vnum omnes conuocat, quibus maxuma neceſſitudo, & plurimum audaciae. Eo conuenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Seruius Sullae, Seruii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Beſtia, Q. Cu-

rius: praeterea ex equeſtri ordine M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis & municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius conſilii huiusce participes nobiles, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. Ceterum iuuentus pleraque, ſed maxume nobilium, Catilinae inceptis fauebat, quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilii fuiſſe; quia Cn. Pompeius inuiſus ipſi magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere; ſimul confiſum, ſi coniuratio valuiſſet, facile apud illos principem ſe fore.

XVIII. Sed antea item coniurauere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina; de qua quam veriſſume potero dicam. L. Tullo, M. Lepido Conſulibus, P. Autronius & P. Sulla legibus ambitus interrogati poenas dederant. Poſt paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus,

Catilinae coniuratio prima, V. c. 687. a. C. 66.

prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina & Autronius, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L. Cottam & L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. Iam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam vrbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit.

Secunda, V.c.688. a.C.65.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen Senatus prouinciam inuitus dederat: quippe foedum hominem a republica pro-

Piso Quaestor in Hispaniam pro Praetore missus

cui esse volebat: simul, quia boni quam plures praesidium in eo putabant: & iam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alii autem equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Pisonem adgressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione satis dictum. *Interficitur.*

XX. Catilina vbi eos, quos paullo ante memoraui, conuenisse videt: tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen in rem fore credens vniuersos adpellare & cohortari, in abditam partem aedium secedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. *Oratio Catilinae ad coniurationis socios.*

„Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis cap-

tarem. Sed quia multis & magnis tempestatibus vos cognoui fortes fidosque mihi; eo animus ausus, maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: simul quia vobis, eadem mihi, bona malaque intellexi; nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum ius atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchae vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos sunt, aut vbi illi volunt: repulsas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini, fortissumi viri? nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, vbi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus

amittere? Verum enim vero pro Deum atque hominum fidem! victoria nobis in manu, viget aetas, animus valet: contra illis, annis atque diuitiis, omnia consenuerunt, tantum modo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari & montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam vllum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen summa lubidine diuitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris aes alienum: mala res, spes multo asperior, denique, quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt! fortuna omnia victoribus praemia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis, quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me vtimini, neque

animus, neque corpus a vobis aberit. Haec ipsa, vt spero, vobiscum Consul agam: nisi forte animus fallit, & vos seruire, quam imperare, parati estis. „

Socii coniurationis varia sentiunt.

XXI. Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona vlla; tamen etsi illis quieta mouere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, vti proponeret, quae conditio belli foret: quae praemia armis peterent: quid vbique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum: eo Consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnes bonos: suorum vnumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae

Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Poſtquam omnium animos alacres videt; cohortatus, vt petitionem ſuam curae haberent, conuentum dimiſit.

Sanguis humanus hauſtus, pignus coniurationis.

XXII. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, quum ad ius iurandum populares ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem, vino permixtum, in pateris circumtuliſſe; inde quum poſt exſecrationem omnes deguſtauiſſent, ſicuti in ſollemnibus ſacris fieri conſueuit, aperuiſſe conſilium ſuum, atque eo, dictitare, feciſſe, quo inter ſe fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conſcii. Nonnulli ficta haec, multa praeterea exiſtumabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam, quae poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt.

Fuluia Q. Curii ſcortum coniurationem detegit.

XXIII. Sed in ea conuentione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Cenſores Senatu probri gratia amouerant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quae audierat, neque ſuamet ipſe ſcelera occultare, prorſus

neque dicere, neque facere quidquam penfi habebat. Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ftupri vetus confuetudo; cui quum minus gratus effet, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri coepit; minari interdum ferro, nifi obnoxia foret: poftremo ferocius agitare, quam folitus erat. At Fuluia, infolentiae Curii cauffa cognita, tale periculum reipublicae haud occultum habuit; fed, fublato auctore, de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis ftudia hominum accendit ad confulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia aeftuabat, & quafi pollui confulatum credebant, fi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque fuperbia poftfuere.

M. T. Cicero creatur Conful. V. c. 690. a. C. 63.

XXIV. Igitur comitiis habitis, Confules declarantur M. Tullius & C. Antonius, quod factum primo populares coniurationis concufferat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur; fed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam fua aut amicorum fide

ſumtam mutuam, Faeſulas ad Manlium quemdam portare, qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cuiusque generis homines adſciuiſſe dicitur; mulieres etiam aliquot, quae primo ingentes ſumtus ſtupro corporis tolerauerant: poſt vbi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant, per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia vrbana ſollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quae multa ſaepe virilis audaciae facinora commiſerat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro, liberis ſatis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae. Sed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniae an famae minus parceret, haud facile decerneres: lubido ſic accenſa, vt ſaepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſaepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conſcia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum

Semproniae, coniurationis participis, mores.

ingenium eius haud abſurdum; poſſe verſus facere, iocum mouere, ſermone vti vel modeſto, vel molli, vel procaci, prorſus multae facetiae multusque lepos inerat.

Catilina conſulatum petit.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio vſurum. Neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cauendum dolus, aut aſtutiae deerant. Namque a principio conſulatus ſui, multa pollicendo per Fuluiam, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, conſilia Catilinae ſibi proderet. Ad hoc collegam ſuum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra rempublicam ſentiret, circum ſe praeſidia amicorum atque clientium occulte habebat. Poſtquam dies comitiorum venit, & Catilinae neque petitio, neque inſidiae, quas Conſulibus in campo fecerat, proſpere ceſſere; conſtituit bellum facere & extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentauerat, aſpera foedaque euenerant.

Ciceroni inſidias ſtruit.

Sed vtrumque perperam.

XXVII. Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit; praeterea alium alio, quem vbique opportunum credebat. Interea Romae multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet, „ se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum obficere. „ *Catilinae vlteriores machinationes.*

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea *C. Cornelius, & L. Vargunteius Ciceroni insidias parant.*

nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius vbi intelligit, quantum periculi Conſuli impendeat, propere per Fuluiam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra

Sed fruſtra.

ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiſerat; praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; non nullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

Manlii in Etruria res geſtae.

Cicero de Coniuratione Catilinae ad Senatum refert.

XXIX. Ea quum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab inſidiis priuato conſilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, Senatus decreuit, DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea poteſtas

per Senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues: domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum Consuli ius est.

XXX. Post paucos dies L. Saenius Senator in Senatu litteras recitauit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI Kalendas Nouembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conuentus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia seruile bellum moueri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: ii vtrique ad vrbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum, vti pro tempore atque periculo exercitum compararent, ad hoc, si quis indicauisset

L. Saenius litteras, quas Faesulis adlatas dicebat, in Senatu recitat.

Senatus decreta.

de coniuratione, quae contra rempublicam facta erat, praemium ſeruo libertatem & ſeſtertia centum: libero impunitatem eius rei, & ſeſtertia ducenta; item (decreuere) vti gladiatoriae familiae Capuam & in cetera municipia diſtribuerentur, pro cuiusque opibus: Romae per totam vrbem vigiliae haberentur, iisque minores magiſtratus praeeſſent.

Romae terror ex coniuratione. Catilinae.

XXXI. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata vrbis facies: ex ſumma laetitia atque laſciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes triſtitia inuaſit, feſtinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam ſatis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicae magnitudine, belli timor inſolitus, adflictare ſeſe, manus ſupplices ad caelum tendere; miſerari paruos liberos; rogitare, omnia pauere; ſuperbia atque deliciis omiſſis, ſibi patriaeque diffidere.

Catilina Senatum adit.

At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tamen etſi praeſidia parabantur; & ipſe lege Plautia interrogatus ab L. Paullo. Poſtremo diſſimulandi cauſſa, atque ſui expurgandi, ſicuti iurgio la-

cessitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue praesentiam eius timens, seu ira commotus orationem habuit luculentam atque vtilem reipublicae: quam postea scriptam edidit. Sed, vbi ille adsedit, Catilina, vt erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso voltu, voce supplici postulare, „ Patres Conscripti ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, vt omnia bona in spe haberet: ne aestumarent, sibi patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita republica opus esse, quum eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romae, „ Ad hoc maledicta alia quum adderet; obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: „ Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam.

Ciceronis inuectiua.

Catilinae Responsio.

XXXII. Dein se ex curia domum proripuit, ibi multa secum ipse voluens, quod neque insidiae Consuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigiliis munitam, optumum factum credens, exer-

Varia Catilinae consilia.

citum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, antecapere, quae bello vſui forent; nocte intempeſta cum paucis in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promtam audaciam, mandat, quibus rebus poſſent, opes factionis confirment, inſidias conſuli maturent, caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: ſeſe prope diem cum magno exercitu ad vrbem acceſſurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex ſuo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi.

C. Manlii ad Marcium Regem mandata.

XXXIII. „Deos hominesque teſtamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, neque quo periculum homini faceremus, ſed vti corpora noſtra ab iniuria tuta forent; qui miſeri, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique patriae, ſed omnes fama atque fortunis expertes ſumus; neque cuiquam noſtrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amiſſo patrimonio, liberum corpus habere: tanta ſaeuitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Saepe maiores veſtrum, miſeriti plebis Romanae, decretis ſuis inopiae

opitulati funt: ac nouiffume memoria noftra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere folutum eft. Saepe ipfa plebes, aut dominandi ftudio permota, aut fuperbia magiftratuum, armata a patribus feceffit. At nos non imperium neque diuitias petimus; quarum rerum cauffa bella atque certamina omnia inter mortales funt; fed libertatem, quam nemo bonus, nifi cum anima fimul, amittit. Te atque Senatum obteftamur, confulatis miferis ciuibus; legis praefidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, reftituatis; neue eam neceffitudinem imponatis, vt quaeramus, quonam modo, vlti maxume fanguinem noftrum, pereamus. „

XXXIV. Ad haec Q. Marcius: „ Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis difcedant, Romam fupplices proficifcantur: ea manfuetudine atque mifericordia Senatum Populumque Romanum femper fuiffe, vt nemo vmquam ab eo fruftra auxilium petiuerit. „ At Catilina ex itinere plerisque Confularibus, praeterea optumo cuique, litteras mittit: „ Se falfis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimico-

Marcii refponfum.

Catilinae litterae ad Confulares.

rum refiftere nequiuerit, fortunae cedere, Mafiliam in exilium proficifci: non quo fibi tanti fceleris confcius; fed vti refpublica quieta foret; neue ex fua contentione feditio oriretur. „ Ab his longe diuerfas (litteras) Q. Catulus in Senatu recitauit, quas fibi nomine Catilinae redditas dicebat; earum exemplum infra fcriptum.

Eiusdem litterae ad Q. Catulum.

XXXV. „ L. Catilina Q. Catulo, S. Egregia tua fides re cognita gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defenfionem in nouo confilio non ftatui parare: fatisfactionem ex nulla confcientia de culpa proponere decreui: quam, me Dius fidius, veram licet cognofcas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris induftriaeque meae priuatus, ftatum dignitatis non obtinebam, publicam miferorum cauffam, pro mea confuetudine fufcepi: non quin aes alienum meis nominibus ex poffeffionibus foluere poffem; quum alienis nominibus liberalitas Oreftillae fuis filiaeque copiis perfolueret: fed quod non dignos homines honore honeftatos videbam, meque falfa fufpicione alienatum fentiebam. Hoc nomine fatis honeftas, pro meo

casu, spes reliquae dignitatis conseruandae sum sequutus. Plura quum scribere vellem, nunciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo, tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus; haueto. „

Catilina & Manlius hostes iudicantur.

XXXVI. Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec vbi Romae comperta; Senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, praeter rerum capitalium condemnatis. Praeterea decernit, vti Consules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero vrbi praesidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum: cui quum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque diuitiae, quae prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen ciues, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duo-

Antonius Catilinam persequi, Cicero Vrbi praesidio esse iubentur.

bus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinae quisquam omnium diſceſſerat; tanta vis morbi, vti tabes, plerosque ciuium animos inuaſerat.

Plebs incepta Catilinae probat.

XXXVII. Neque ſolum illis aliena mens erat, qui conſcii coniurationis; ſed omnino cuncta plebes novarum rerum ſtudio Catilinae incepta probabat. Id adeo more ſuo videbatur facere. Nam ſemper in ciuitate, quis opes nullae ſunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba atque ſeditionibus ſine cura aluntur: quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed vrbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de cauſſis. Primum omnium, qui vbique probro atque petulantia maxume praeſtabant; item alii per dedecora patrimoniis amiſſis; poſtremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vti regio victu

atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Praeterea iuuentus, quae in agris, manuum mercede, inopiam tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerant; eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentes, malis moribus, maxuma spe, reipublicae iuxta ac sibi consuluisse. Praeterea quorum, victoria Sullae, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat.

Tribunicia potestas restituitur Reip. Rom. perniciosa.

XXXVIII. Nam postquam Cn. Pompeio & M. Crasso Consulibus tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, (summam potestatem nacti) quibus aetas animusque ferox, coepere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobili-

tas, Senati ſpecie pro ſua magnitudine. Namque, vti paucis abſoluam, per illa tempora quicumque rempublicam agitauere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quisque potentia certabant; neque modeſtia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum miſſus; plebis opes imminutae, paucorum potentia creuit. Hi magiſtratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu aetatem agere, ceteros iudiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed vbi primum dubiis rebus nouandis ſpes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod ſi primo praelio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſſiſſet; profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea vti licuiſſet, quin defeſſis & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere ta-

men extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt; in his A. Fuluius, Senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iuſſit. Isdem temporibus Romae Lentulus, ſicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſollicitabat; neque ſolum ciues, ſed cuiusque modi genus hominum, quod modo (bello) vſui foret.

Fuluius & Lentulus coniurati.

XL. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli: exiſtumans publice priuatimque aere alieno oppreſſos, praeterea, quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile eos ad tale conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos nouerat: itaque ſine mora, vbi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu ciuitatis, & quaſi dolens eius caſum requirere coepit, quem exitum tantis malis ſperarent? Poſtquam illos videt queri de auaritia magiſtratuum, accuſare Senatum, quod in eo auxilii nihil eſſet; miſeriis ſuis remedium mortem exſpectare: „ At ego,

Allobroges ab Vmbreno ad coniurandum ſollicitantur.

inquit, vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis." Haec vbi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset: eo praesente coniurationem aperit; nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

Allobroges Q. Fabio coniurationem produnt.

XLI. Sed Allobroges in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa praemia. Haec illis voluentibus, tandem vicit fortuna reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio ciuitas plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam

(consilio) cognito, legatis praecepit, studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, vti eos quam maxume manifestos habeant.

XLII. Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque vlteriore; item in agro Piceno, Bruttio, Apulia, motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam (cuncta simul) agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Praetor, ex Senati Consultu, caussa cognita, in vincula coniecerat; item in vlteriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. *Motus in variis prouinciis.*

XLIII. At Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbantur, magnis copiis, constituerant, vti, Catilina in agrum Faesulanum quum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissimi inuidiam optumo Consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis *Coniuratorum partes, & suum cuiusque munus.*

ſuum quisque negotium exſequerentur: Sed ea diuiſa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius vti cum magna manu duodecim ſimul opportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Conſulem, ceterosque, quibus inſidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obſideret, eum vi adgrederetur, alius autem alium; ſed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; ſimul, caede & incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus ſemper querebatur de ignauia ſociorum: illos dubitando & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe; ſeque, ſi pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

Allobroges ex praecepto Ciceronis a coniuratis iusiurandum poſtulant.

XLIV. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio, poſtulant iusiurandum, quod ſignatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe.

Ceteri nihil fufpicantes dant: Caffius femet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficifcitur. Lentulus (cum his) T. Volturcium quemdam Crotonienfem mittit; vti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data & accepta fide, focietatem confirmarent. Ipfe Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra fcriptum:

„ Quis fim, ex eo, quem ad te mifi, cognofces. Fac cogites, in quanta calamitate fis, & memineris te virum; confideres, quid tuae rationes poftulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.„

Ad hoc, mandata verbis dat: „ Quum ab Senatu hoftis iudicatus fit, quo confilio feruitia repudiet? in vrbe parata effe, quae iufferit: ne cunctetur ipfe propius accedere. „

Volturcius in ponte Muluio cum coniuratis aliis capitur.

XLV. His rebus ita actis, conftituta nocte, qua proficifcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco & C. Pomtino Praetoribus imperat, vti in ponte Muluio per infidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur; cetera, vti facto opus fit, ita agant, permittit. Homi-

nes militares, fine tumultu praefidiis collocatis, ficuti praeceptum erat, occulte pontem obfidunt. Poftquam ad id loci legati cum Volturcio venere, & fimul vtrimque clamor exortus eft; Galli, cito cognito confilio, fine mora praetoribus fe tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio fe a multitudine defendit; dein, vbi a legatis defertus eft, multa prius de falute fua Pomtinum obteftatus, quod ei notus erat; poftremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hoftibus, fefe Praetoribus dedit.

Ciceronis laetitia & cura de coniuratione patefacta.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios Confuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia fimul occupauere; nam laetabatur, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam effe: porro autem anxius erat, in maxumo fcelere tantis ciuibus deprehenfis, quid facto opus; poenam illorum fibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae credebat. Igitur confirmato animo vocari ad fefe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Coeparium quemdam Terracinenfem, qui in Apuliam ad concitanda feruitia proficifci parabat. Ceteri fine mo-

ra veniunt: Coeparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, (ex vrbe) profugerat. Consul Lentulum, quod Praetor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo Senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

XLVII. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilii habuisset? Primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post, vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit: paucis ante diebus a Gabinio & Coepario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Seruium Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos habere solitus: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea: se tertium, cui fatum foret vrbis potiri;

Volturcius coniurationem & coniuratos indicat.

praeterea ab incenſo Capitolio illum eſſe vigeſimum annum, quem ſaepe ex prodigiis haruſpices reſpondiſſent bello ciuili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, quum prius omnes ſigna ſua cognouiſſent, Senatus decernit, vti abdicatus magiſtratu Lentulus, item ceteri in liberis cuſtodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caeſari, Gabinius M. Craſſo, Coeparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio Senatori traduntur.

Plebs coniurationem exſecratur.

XLVIII. Interea plebes, coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum nouarum, nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinae conſilia exſecrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex ſeruitute erepta gaudium atque laetitiam agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac ſibi maxume calamitoſum putabat: quippe cui omnes copiae in vſu quotidiano & cultu corporis erant.

L. Tarquinius coniurationis index.

Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiſcentem ex itinere retractum

aiebant. Is, quum ſe diceret indicaturum de coniuratione, ſi fides publica data eſſet, iuſſus a Conſule, quae ſciret, edicere: eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hoſtium Senatum edocet: praeterea ſe miſſum a Craſſo, qui Catilinae nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed vbi Tarquinius Craſſum nominauit, hominem nobilem, maxumis diuitiis, ſumma potentia; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etſi verum exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Craſſo ex negotiis priuatis obnoxii conclamant, indicem falſum, deque ea re poſtulant vti referatur. Itaque conſulente Cicerone frequens Senatus decernit: Tarquinii indicium falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem mentitus eſſet. Erant eo tempore, qui aeſtumarent, illud a P. Au-

Sed ei non habetur fides.

tronio machinatum, quo facilius, adpellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

Cicero Caesarem inter coniuratos nominare non vult.

XLIX. Sed isdem temporibus Q. Catulus & C. Piso, neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur. Nam vterque cum illo graues inimicitias exercebant. Piso oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione Pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maxumis honoribus vsus, ab adolescentulo Caesare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quae se ex

Volturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vsque eo, vt nonnulli equites Romani, qui praesidii caussa cum telis erant circum Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Caesari gladio minitarentur.

Lentulus & Cethegus euadere tentantur.

L. Dum haec in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum & Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis praesidiis, vt res atque tempus monebat, conuocato Senatu refert, QVID DE HIS FIERI PLACEAT, QVI IN CVSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos, paullo ante frequens Senatus iudicauerat, CONTRA REMPVBLICAM

D. Iunii sententia de coniuratis.

FECISSE. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat; isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referundum censuerat. Sed Caesar, vbi ad eum ventum, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

Caesaris in coniuratos oratio.

LI. „ Omnes homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, vbi illa obficiunt; neque quisquam omnium lubidini simul & vsui paruit. Vbi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri, contra lubidinem animi, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege

Perſe geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida atque aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodiis conſultum eſt, maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae cauſſa bellum inceptum diceret, impunitos dimiſere. Item bellis Punicis omnibus, quum ſaepe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quid ſe dignum foret, quam quid in illis iure fieri poſſet, quaerebant. Hoc idem prouidendum eſt, Patres conſcripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli & ceterorum ſcelus, quam veſtra dignitas; neu magis irae, quam famae conſulatis. Nam ſi digna poena pro factis eorum reperitur, nouum conſilium adprobo: ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat; iis vtendum cenſeo, quae legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite atque magnifice caſum reipublicae miſerati ſunt; quae belli ſaeuitia, quae victis acciderent, enumerauere; rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentium complexu: ma-

Caeſaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio.

tres familiarum pati, quae victoribus collibuissent: fana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortales! quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae videntur: multi eas grauius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti, qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxuma fortuna, minuma licentia est; neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet, quae apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic aestumo, Patres conscripti, omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse; sed plerique mortales postrema meminere, & in hominibus impiis sceleris obliti de poena disserunt, si ea paullo seuerior fuit. D. Sila-

num virum fortem atque ftrenuum, certe fcio, quae dixerit, ftudio reipublicae dixiffe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere; eos mores, eam modeftiam viri cognoui. Verum fententia non mihi crudelis, quid enim in tales homines crudele fieri poteft? fed aliena a republica noftra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te fubegit, Silane, Confulem defignatum, genus poenae nouum decernere. De timore fuperuacaneum eft differere, quum praefenti diligentia clariffumi viri Confulis tanta praefidia fint in armis. De poena poffumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miferiis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum effe; eam cuncta mortalium mala diffoluere; vltra neque curae neque gaudio locum effe. Sed, per deos immortales! quamobrem in fententiam non addidifti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus animam non eripi, fed in exfilium permitti iubent. An, quia grauius eft verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut graue nimis in homines tanti

Caefaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio.

facinoris conuictos? Sin quia leuius; qui conuenit in minore negotio legem timere, quum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid euenerit: ceterum vos, Patres conſcripti, quid in alios ſtatuatis, conſiderate. Omnia mala exempla ex bonis orta ſunt: ſed vbi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud (exemplum) ab dignis & idoneis ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedaemonii, deuictis Athenienſibus, triginta viros impoſuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere peſſumum quemque & omnibus inuiſum indemnatum necare, ea populus laetari & merito dicere fieri. Poſt, vbi paullatim licentia creuit, iuxta bonos & malos lubidinoſe interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, ſeruitute oppreſſa, ſtultae laetitiae graues poenas dedit. Noſtra memoria, victor Sulla, quum Damaſippum & alios huiusmodi, qui malo reipublicae creuerant, iugulari iuſſit, quis non factum eius laudabat? homines ſce-

leſtos, factioſos, qui ſeditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam vti quisque domum, aut villam, poſtremo aut vas aut veſtimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vti in proſcriptorum numero eſſet. Ita quibus Damaſippi mors laetitiae fuerat, poſt paullo ipſi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes ſuos diuitiis expleuit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; ſed in magna ciuitate multa & varia ingenia ſunt. Poteſt alio tempore, alio Conſule, cui item exercitus in manus, falſum aliquid pro vero credi; vbi hoc exemplo, per Senati decretum, Conſul gladium eduxerit, quis finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Maiores noſtri, Patres conſcripti, neque conſilii, neque audaciae vmquam eguere: neque ſuperbia obſtabat, quo minus aliena inſtituta, ſi modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraque ſumſerunt: poſtremo quod vbique apud ſocios, aut hoſtes idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exſequebantur: imi-

Caeſaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio.

tari, quam inuidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere; tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exsilium damnatis permissum. Hanc ego caussam, Patres conscripti, quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti & augeri exercitum Catilinae? minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent: neu quis de is postea ad Senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra rempublicam & salutem omnium facturum. „

M. Catonis de coniuratis oratio.

LII. Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentie-

bantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit. *M. Catonis de coniuratis oratio.*

„ Longe mihi alia mens eſt, Patres conſcripti, quum res atque pericula noſtra conſidero, & quum ſententias nonnullorum mecum ipſe reputo. Illi mihi diſſeruiſſe videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis ſuis bellum parauere: res autem monet, cauere ab illis, quam, quid in illis ſtatuamus, conſultare. Nam cetera tum perſequare, vbi facta ſunt; hoc, niſi prouideris, ne accidat; vbi euenit, fruſtra iudicia implores, capta vrbe, nihil ſit reliqui victis. Sed, per deos immortales! vos ego adpello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris, quam rempublicam, feciſtis: ſi iſta, cuiuscumque modi ſint, quae amplexamini, retinere, ſi voluptatibus veſtris otium praebere voltis; expergiſcimini aliquando, & capeſſite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de ſociorum iniuriis; libertas & anima noſtra in dubio eſt. Saepe numero, Patres conſcripti, multa verba in hoc ordine feci: ſaepe de luxuria atque auaritia noſtrorum ciuium queſtus ſum; multosque mortales ea cauſſa aduerſos ha-

M. Catonis de coniuratis oratio.

beo, qui mihi atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parui pendebatis; tamen respublica firma, opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus viuamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed cuius haec cumque modi, nostra, an nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem & misericordiam nominat; iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene & composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de vita & morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diuerso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere. Itaque censuit

PECVNIAS EORVM PVBLICANDAS IPSOS PER MVNICIPIA IN CVSTODIIS HABENDOS; videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert mihi atque vobis timere. Quare quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae & de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit, si paullulum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, maiores nostros armis rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, fo-

M. Catonis de coniuratis oratio.

M. Catonis de coniuratis oratio.

ris iuftum imperium, animus in confulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam; publice egeftatem, priuatim opulentiam; laudamus diuitias, fequimur inertiam; inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio poffidet. Neque mirum; vbi vos feparatim fibi quisque confilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae feruitis; eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobiliffumi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infeftiffumam nomini Romano ad bellum arceffunt: dux hoftium fupra caput eft: vos cunctamini etiam nunc, quid intra moenia adprehenfis hoftibus faciatis? Mifereamini cenfeo: deliquere homines adolefcentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Nae ifta vobis manfuetudo & mifericordia, fi illi arma ceperint, in miferiam vertet. Scilicet res afpera eft; fed vos non timetis eam. Immo vero maxume; fed inertia & mollitia animi, alius alium exfpectantes cunctamini, dis immortalibus confifi, qui hanc rempublicam in

maxumis saepe periculis seruauere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt: vbi secordiae te atque ignauiae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit, atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus vmquam vllis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? quibus si quidquam vmquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed vndique circumuenti sumus. Catilina cum exercitu faucibus vrget: alii intra moenia, in sinu

M. Catonis de coniuratis oratio.

M. Catonis de coniuratis oratio. vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest, quo magis properandum. Quare ita ego censeo: quum nefario consilio sceleratorum ciuium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii & legatorum Allobrogum conuicti confessique sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in ciues patriamque parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum, supplicium sumendum.„

Catonis sententiae accedunt Consulares. LIII. Postquam Cato adsedit: Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad coelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam, saepe numero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc saepe fortunae

violentiam tolerauiſſe: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi multa agitanti conſtabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauiſſe; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia ciuitas corrupta eſt; rurſus respublica magnitudine ſua imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, ſicuti effoeta parentium, multis tempeſtatibus haud ſane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, diuorſi moribus fuere viri duo, M. Cato & C. Caeſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire, non fuit conſilium, quin vtriusque naturam & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

Comparatio C. Caeſaris, & M. Catonis.

LIV. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alii. Caeſar beneficiis atque munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille manſuetudine & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In alte-

ro miſeris perfugium; in altero malis pernicies; illius facilitas; huius conſtantia laudabatur. Poſtremo Caeſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiae, decoris, ſed maxume ſeueritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat; ita, quo minus gloriam petebat, eo magis ſequebatur.

Coniurati in carcere necantur.

LV. Poſtquam, vt dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit, Conſul optumum factum ratus, noctem, quae inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio nouaretur, Triumuiros, quae ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis praeſidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, vbi paullulum eſcenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depreſſus. Eum mu-

niunt vndique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissuma gente Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitae inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo supplicium sumtum.

LVI. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, aequaliter distribuerat; ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, vt quemque casus armauerat, sparos aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montes iter facere, ad vrbem *Catilinae exercitus.*

modo, modo in Galliam verſus caſtra mouere; hoſtibus occaſionem pugnandi non dare; ſperabat propediem ſeſe habiturum, ſi Romae ſocii incepta patrauiſſent. Interea ſeruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; ſimul alienum ſuis rationibus (exiſtumans,) videri cauſſam ciuium cum ſeruis fugitiuis communicauiſſe.

Catilina in Galliam fugam parat.

LVII. Sed poſtquam in caſtra nuntius peruenit, Romae coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos ſupra memoraui, ſupplicium ſumtum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut nouarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes aſperos magnis itineribus in agrum Piſtorienſem abducit; eo conſilio, vti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praeſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans, quae ſupra diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, caſtra propere mouet, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, qua illi deſcenſus erat (in Gal-

liam properanti). Neque tamen Antonius procul aberat: vtpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugae, neque praesidii vllam spem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

Catilinae ad milites hortatio.

LVIII. „Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet, quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui; simul vti caussam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex vrbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum om-

Catilinae ad milites hortatio.

nes intelligitis. Exercitus hoſtium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum eſt. Quapropter vos moneo, vti forti atque parato animo ſitis; &, quum praelium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt, ſin metu ceſſerimus, eadem illa aduorſa fiunt: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis & illis neceſſitudo impendet; nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis ſuperuacaneum eſt pugnare pro potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores priſtinae virtutis. Licuit nobis cum ſumma turpitudine in exſilio aetatem agere: potuiſtis nonnulli Romae, amiſſis bonis, alienas opes exſpectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec ſequi decreuiſtis. Si relinquere voltis, audacia opus eſt; nemo,

nisi victor, pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vero dementia est. Semper in praelio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Quum vos considero, milites, & quum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra hortantur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae. Quodsi virtuti vestrae fortuna inuiderit, cauete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis. „ *Catilinae ad milites hortatio.*

LIX. Haec vbi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum aequum deducit: Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, vti planities erat inter sinistros montes, & ab dextra rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit: *Acies Catilinae.*

reliqua ſigna in ſubſidio artius collocat. Ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praeterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextera, Faeſulanum quemdam in ſiniſtra parte curare iubet: ipſe cum libertis & colonis propter Aquilam adſiſtit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At

Acies Antonii. ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte; poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, vnumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, vti meminerint, ſe contra latrones inermos, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis ſuis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria fuerat, pleroſque ipſos factaque eorum fortia nouerat; ea commemorando militum animos accendebat.

Praelium committitur. LX. Sed vbi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba ſignum dat; cohortes

paullatim incedere iubet, idem facit hostium exercitus. Poſtquam eo ventum, vnde a ferentariis praelium committi poſſet, maxumo clamore cum infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinae virtutis memores, cominus acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt, maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari, laborantibus ſuccurrere, integros pro ſauciis arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſaepe hoſtem ferire. Strenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hoſtes inducit, eos perturbatos atque alios alibi reſiſtentes interficit: deinde vtrimque ex lateribus adgreditur. Manlius & Faeſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque priſtinae dignitatis, in confertiſſumos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur.

In quo Catilina, fortiter pugnans, confoditur. V. c. 690. a. C. 63.

LXI. Sed confecto praelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinae. Nam

Catilinae exercitus fortiter pugnat.

fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors praetoria disiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis volneribus conciderant. Catilina vero longe a ſuis, inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam ſpirans, ferociamque animi, quam habuerat viuus, in voltu retinens. Poſtremo ex omni copia, neque in praelio, neque in fuga, quisquam ciuis ingenuus captus. Ita cuncti ſuae hoſtiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam victoriam adeptus; nam ſtrenuiſſimus quisque aut occiderat in praelio, aut grauiter vulneratus diſceſſerat. Multi autem, qui de caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, voluentes hoſtilia cadauera, amicum alii, pars hoſpitem aut cognatum reperiebant; fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

CAII

CAII CRISPI SALLVSTII

BELLVM IVGVRTHINVM

CAP. I.

Prooemium.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque aeui breuis, forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque praestabilius inuenias, magisque naturae industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitae mortalium animus est: qui, vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque & clarus est, neque fortunae eget: quippe probitatem, industriam, alias artes bonas neque dare, neque eripere potest. Sin captus prauis cupidinibus ad inertiam & voluptates corporis pessum datus est: perniciosa lubidine paullisper vsus; vbi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur; suam quisque culpam auctores ad

Iniustae hominum querelae de naturae suae iniquitate.

negotia transferunt. Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

Animi bona, licet praestantissima, negliguntur;

II. Nam vti genus hominum compositum ex anima & corpore: ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis & fortunae bonorum, vt initium, finis est: omnia orta occidunt, & aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignauiam aetatem agunt; ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque secordia torpescere sinunt: quum praesertim

tam multae variaeque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur.

III. Verum ex his magiſtratus & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt: quum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hoſtilia portendant; fruſtra autem niti, neque aliud fatigando, niſi odium, quaerere, extremae dementiae eſt; niſi forte quem inhoneſta & perniciosa lubido tenet, potentiae paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari.

Officia publica hac tempeſtate non capienda.

IV. Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno vſui eſt memoria rerum geſtarum: cuius de virtute, quia multi dixere, praetereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet, memet, ſtudium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a republica aetatem agere, tanto tamque vtili labori meo nomen iner-

Hiſtoriae ſtudium prae aliis excellens.

tiae imponant: certe, quibus maxuma induftria videtur, falutare plebem, & conuiuiis gratiam quaerere. Qui fi reputauerint, & quibus ego temporibus magiftratus adeptus fum, & quales viri idem adfequi nequiuerint, & poftea quae genera hominum in fenatum peruenefint; profecto exiftumabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mutauiffe, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicae venturum. Nam faepe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis noftrae praeclaros viros folitos ita dicere, QVVM MAIORVM IMAGINES INTVERENTVR, VEHEMENTISSVME SIBI ANIMVM AD VIRTVTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in fefe habere; fed memoria rerum geftarum eam flammam egregiis viris in pectore crefcere, neque prius fedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequauerit. At contra, quis eft omnium his moribus, quin diuitiis & fumtibus, non probitate neque induftria cum maioribus fuis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem foliti erant nobilitatem anteuenire, furtim & per latrocinia potius,

(quam bonis artibus) ad imperia & honores nituntur; proinde quaſi praetura & conſulatus, atque alia omnia huiuscemodi per ſe ipſa clara, magnifica ſint; ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius altiusque proceſſi, dum me ciuitatis morum piget taedetque; nunc ad inceptum redeo.

Bellum Iugurthinum atrox & varia fortuna.

V. Bellum ſcripturus ſum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum, geſſit: primum quia magnum & atrox, variaque victoria fuit; dein quia tum primum ſuperbiae nobilitatis obuiam itum eſt, quae contentio diuina & humana cuncta permiſcuit, eoque vecordiae proceſſit, vti ſtudiis ciuilibus bellum atque vaſtitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo ad cognoſcendum omnia illuſtria magis, magisque in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxume adtriuerat; Maſiniſſa rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui poſtea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat;

Maſiniſſa in amicitia Romanorum receptus. V. c. 540. a. C. 207.

ob quae, victis Carthaginiensibus & capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque vrbes & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit; imperii vitaeque eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale & Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

Iugurthae mores & ingenium.

VI. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit; sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare: & quum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore:

tamen, poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, paruis liberis, magis magisque creſcere intelligit, vehementer negotio permotus, multa cum animo ſuo voluebat. Terrebat natura mortalium, auida imperii & praeceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas ſuaeque & liberorum aetatis, quae etiam mediocres viros ſpe praedae transuorſos agit: ad hoc ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumuentus vbi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus & adpetens gloriae militaris, ſtatuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipſa quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, ſperans vel oſtentando virtutem, vel hoſtium ſaeuitia facile occaſurum, praefecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atque acri ingenio, *Iugurtha auxiliis praefectus.*

Probatur Scipioni.

vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator, & morem hostium cognouit; multo labore multaque cura, praeterea modestissume parendo & saepe obuiam eundo periculis in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, & praelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi & ingenii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

Promissa Iugurthae facta.

VIII. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles, quibus diuitiae bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, VTI SOLVS IMPERII NVMIDIAE

POTIRETVR: IN IPSO MAXVMAM VIRTVTEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipse reuorti domum decreuit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium abduxit: ibique secreto monuit, vti potius publice, quam priuatim amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset, si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam & regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum.

IX. Sic loquutus, cum litteris, quas Micipsae redderet, dimisit: earum sententia haec erat: „ Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certo scio gaudio esse; nobis ob merita carus est: vti idem senatui sit & populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque auo suo Masinissa. „ Igitur rex, vbi, quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit; quum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum; & Iugur-

Iugurtha a Scipione laudatus. V. c. 606. a. C. 147.

A Micipsa adoptatur. tham beneficiis vincere adgressus est: statimque adoptauit, & testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, quum sibi finem vitae adesse intelligeret, coram amicis & cognatis, item Adherbale & Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

Micipsae vltima verba ad filios. X. „ Paruum ego, Iugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi; existumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum habuit. Nam vt alia magna & egregia tua omittam, nouissume rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honorauisti: tua virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiae renouatum: postremo, quod difficillumum inter mortales, gloria inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obtestorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri prae-

ſidia regni ſunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, ſi boni eritis; ſin mali, imbecillum. Nam concordia paruae res creſcunt, diſcordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate & ſapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit iniuriam, quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Adherbal & Hiempſal, colite, obſeruate talem hunc virum, imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos ſumſiſſe videar, quam genuiſſe.,,

XI. Ad ea Iugurtha, tametſi regem ficta loquutum intelligebat, & ipſe longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis diebus moritur. Poſtquam illi, more regio, iuſta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vti inter ſe de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobi- *Micipſae mors.*

Hiempsal ferox, responso offendit Iugurtham.

litatem Iugurthae (quia materno genere impar erat) despiciens, dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res iacit: OPORTERE QVINQVENNII CONSVLTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTVM ANNIS MICIPSAM PARVM ANIMO VALVISSE. Tum, IDEM, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSVM ILLVM TRIBVS HIS PROXVMIS (ANNIS) ADOPTATIONE IN REGNVM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quae vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quouis modo inceptum perficere.

Hiempsal ex insidiis Iugurthae interficitur.

XII. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesque

imperii ſingulis conſtitui. Itaque tempus ad vtramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte eius domo vtebatur, qui proxumus lictor Iugurthae, carus acceptusque ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, vti tamquam ſuam viſens domum eat, portarum claues adulterinas paret: nam verae ad Hiempſalem referebantur, ceterum, vbi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata breui confecit: atque, vt doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. Qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere: dormientes alios, alios occurſantes interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: quum Hiempſal interim reperitur, occultans ſeſe tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus & ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, vt iuſſi erant, ad Iugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur; Ad- *Duae Numidarum partes.*

herbalem omnesque, qui ſub imperio Micipſae fuerant, metus inuadit, in duas partes diſcedunt: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio ſuo adiungit: omni Numidiae imperare parat. Adherbal, tamen etſi Romam legatos miſerat, qui Senatum docerent de caede fratris & fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex praelio profugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis conſiliis, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque aduorſus iram eius vsquam, niſi in auaritia nobilitatis & pecunia ſua, ſpem habere. Itaque paucis diebus cum auro & argento multo Romam mittit, quis praecepit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde nouos adquirant: poſtremo quaecumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, &, ex praecepto regis, hoſpitibus aliisque, quorum ea tempeſtate auctoritas pollebat, magna miſere;

Adherbal praelio victus, Romam contendit.

Iugurtha Romanos muneribus corrumpit.

tanta commutatio inceſſit, vti ex maxuma inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret, quorum pars ſpe, alii praemio inducti, ſingulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne grauius in eum conſuleretur. Igitur, legati vbi ſatis confidunt, die conſtituto, Senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo loquutum accepimus.

Adherbalis oratio in Senatu.

XIV. „ Patres conſcripti. Micipſa pater meus moriens praecepit, vti regnum Numidiae tantummodo procuratione exiſtumarem meum; ceterum ius & imperium penes vos eſſe: ſimul eniterer domi militiaeque quam maxumo vſui eſſe populo Romano, vos mihi cognatorum, vos in adfinium locum ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni habere. Quae quum (praecepta parentis mei) agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſumus, contemto imperio veſtro, Maſiniſſae me nepotem, & iam ab ſtirpe ſocium & amicum populo Romano regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conſcripti, quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea,

Adherbalis oratio in Senatu.

quam ob maiorum beneficia posse auxilium petere; ac maxume deberi mihi a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod miserrumum, cogor prius oneri, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiuerunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis Romani populi, prohibere iniuriam, neque cuiusquam regnum per scelus cresceret. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit: vnde pater & auus vna vobiscum expulere

Syphacem & Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti; vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa Pater, beneficia euasere, vti, quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuae exstinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeua patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis eiecta, laeti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui praedam fecit: post, vbi me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miseriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, vt praedicantem audiueram pa-

Adherbalis oratio in Senatu.

Adherbalis oratio in Senatu.

trem meum; qui veſtram amicitiam colerent, eos multum laborem ſuſcipere: ceterum ex omnibus maxume tutos eſſe. Quod in familia noſtra fuit, praeſtitit, vti in omnibus bellis vobis adeſſent; nos vti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, Patres conſcripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, beneficiis ſuis ratus nobis coniunctum fore; alter eorum necatus, alterius ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potiſſumum infelix accedam? generis praeſidia omnia exſtincta ſunt: pater, vti neceſſe erat, naturae conceſſit; fratri, quem minume decuit, propinquus, per ſcelus, vitam eripuit; adfines, amicos, propinquos ceteros, alium alia clades oppreſſit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtiis obiecti; pauci, quibus relicta anima, clauſi in tenebris, cum moerore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amiſi, aut ex neceſſariis aduorſa facta ſunt, incolumia manerent, tamen, ſi quid ex improuiſo accidiſſet, vos implorarem, Patres conſcripti; quibus, pro magnitudine imperii, ius & iniurias omnes curae eſſe decet. Nunc vero exſul patria, domo,

ſolus & omnium honeſtarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationesne an reges, qui omnes familiae noſtrae ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam adire licet, vbi non maiorum meorum hoſtilia monumenta plurima? aut quisquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſiniſſa nos ita inſtituit, Patres conſcripti, ne quem coleremus, niſi populum Romanum, ne ſocietates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praeſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, vna nobis occidendum eſſe. Virtute ac dis volentibus magni eſtis & opulenti; omnia ſecunda & obedientia ſunt; quo facilius ſociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadem haec ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos,

Adherbalis oratio in Senatu.

Adherbalis oratio in Senatu.

aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: nae ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graues poenas reddet. Iam iam frater, animo meo carissume, quamquam immaturo, & unde minume decuit, vita erepta est: tamen laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum, non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Vtinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu viuere contemtus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque viuere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos liberos atque parentes, per maiestatem populi R. subuenite misero mihi: ite obuiam iniuriae: nolite pati, regnum Numidiae, quod

vestrum est, per scelus & sanguinem familiae nostrae tabescere. „

XV. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: „ Hiempsalem ob saeuitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequiuisset. Iugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. „ Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: Fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauati Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & aequum diuitiis carius, subueniundum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem

Iugurthae legati largitionibus Senatum vincunt.

famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

Regnum Numidiae diuiditur.

XVI. Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, VTI DECEM LEGATI REGNVM, QVOD MICIPSA OBTINVERAT, INTER IVGVRTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT; cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens: quia consul, C. Gracco & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametsi Romae in amicis habuerat, tamen adcuratissime recepit: dando & pollicitando perfecit, vti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Iugurthae traditur; illam alteram specie, quam vsu, potiorem, quae portuosior & aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

Meliorem partem Iugurtha sortitur.

XVII. Res postulare videtur Africae situm paucis exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narrauerim: cetera quam paucissumis absoluam. *Africae descriptio.*

In diuisione orbis terrae plerique in partem tertiam Africam posuere: pauci tantummodo Asiam & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente fretum nostri maris & Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare saeuum, importuosum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: coelo, terraque penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro aut bestiis interiere: nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est: ta-

men vti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; vtique rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissumis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

Africae Gentes. Gaetuli & Libyes.

XVIII. Africam initio habuere Gaetuli & Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quique, imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persae & Armeni, nauibus in Africam transuecti, proxumos nostro mari locos occupauere. Sed Persae intra Oceanum magis; iique alueos nauium inuersos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat, mare magnum & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gaetulos miscuere; et quia saepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant,

semet ipsi Numidas adpellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incurnis lateribus tecta, quasi nauium carinae sunt. Medis autem & Armenis accessere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gaetuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus) hique mature oppida habuere; nam freto diuisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. *Mauri.* Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea nomine Numidae, propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia adpellatur. *Numidae.* Dein vtrique alteris freti finitumos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicosi; denique Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XIX. Postea Phoenices alii multitudi- *Phoenices.* nis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe aliisque nouarum

rerum auidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque vrbes in ora maritima condidere: haeque breui multum auctae, pars originibus praesidio, aliae decori fuere; nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon arae, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses: post aliae Punicae vrbes. Cetera loca vsque ad Mauretaniam Numidae tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios

Aethiopes. incultius vagos agitare: post eos Aethiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida & fines Carthaginiensium, quos nouissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gaetulorum magna pars & Numidia vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi Romani;

Bocchus Maurorum Rex.

itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa & eius incolis ad neceſſitudinem rei ſatis dictum.

XX. Poſtquam, regno diuiſo, legati Africa diſceſſere, & Iugurtha contra timorem animi praemia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia eſſe; ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipſe acer, bellicoſus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiſo fines eius cum magna manu inuaſit: multos mortales cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hoſtiliter cum equitatu accedit, dein cum omni multitudine in regnum ſuum conuertit: exiſtumans dolore permotum Adherbalem iniurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. At ille quod neque ſe parem armis exiſtumabat, & amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis queſtum miſit: qui

Iugurtha Adherbalis regnum inuadit.

tametſi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum ſumere: quia tentatum antea ſecus ceſſerat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaſerat. Itaque non, vt antea, cum praedatoria manu, ſed magno exercitu comparato bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum qua pergebat, vrbes, agros vaſtare, praedas agere; ſuis animum, terrorem hoſtibus augere.

Adherbal a Iugurtha victus, Cirtam profugit.

XXI. Adherbal vbi intelligit, eo proceſſum, vti regnum aut relinquendum eſſet, aut armis retinendum; neceſſario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum vtriusque conſedit exercitus: & quia die extremum erat, praelium non inceptum; vbi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, & ni

Iugurtha Cirtam obſidet.

multitudo togatorum fuiſſet, quae Numidas inſequentes moenibus prohibuit, vno

die inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit, vineis turribusque & machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume feſtinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam ab Adherbale miſſos audiuerat. Sed poſtquam Senatus de bello eorum accepit, (tres adoleſcentes) in Africam legantur, qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient: „Velle & cenſere, eos ab armis diſcedere: de controuerſiis ſuis iure potius quam bello diſceptare: ita ſeque illisque dignum fore.„

Legati Rom. Africa diſcedunt nullo Adherbali praeſtito auxilio.

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficiſci parant, de praelio facto & oppugnatione Cirtae audiebatur; ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: „Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adoleſcentia ita eniſum, vti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob easdem artes ab Micipſa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: Ceterum quo

plura bene atque ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae ſuae inſidiatum; quod vbi comperiſſet, ſceleri obuiam iſſe: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerint: poſtremo de omnibus rebus legatos Romam breui miſſurum.„ Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

Iugurtha Cirtam vrget.

XXIII. Iugurtha vbi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poteſt; vallo atque foſſa moenia circumdat, turres exſtruit, easque praeſidiis firmat: praeterea dies, noctes, aut per vim, aut dolis tentare, defenſoribus moenium praemia modo, modo formidinem oſtentare, ſuos hortando ad virtutem erigere: prorſus intentus cuncta parare. Adherbal, vbi intelligit, omnes ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilii ſpem nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex his, qui vna Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum confirmat, vti per hoſtium munitiones

noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

XXIV. Numidae paucis diebus iussa efficiunt; litterae Adherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia haec fuit. *Adherbalis ad Senatum litteras.*

„Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Iugurthae subigit: quem tanta lubido exstinguendi me inuasit, vti neque vos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius & amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur, ferro an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare: vtrum grauius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit, quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem

Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo moueri possit? Nam ego quidem vellem, & haec, quae scribo, & quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthae scelerum ostentui essem, non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, vti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per maiestatem imperii, per amicitiae fidem; si vlla apud vos memoria aui mei Masinissae.

Quas Iugurtha in Senatu gratia eludit.

XXV. His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Adherbali subueniundum: de Iugurtha interim vti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, vt in plerisque negotiis solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo

ſupra memorauimus, conſularis, & tum Senati princeps. Hi, quod in inuidia res erat ſimul, & ab Numidis obſecrati, triduo nauim eſcendere: dein breui Vticam adpulſi litteras ad Iugurtham mittunt, QVAM OCISSVME AD PROVINCIAM ACCEDAT, SEQVE AD EVM AB SENATV MISSOS. Ille vbi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiuerat, contra inceptum ſuum veniſſe: primo commotus, metu atque lubidine diuorſus agitabatur. Timebat iram Senati, (ni paruiſſet legatis:) porro animus cupidine caecus ad inceptum ſcelus rapiebat. Vicit tamen in auido ingenio prauum conſilium. Igitur, exercitu circumdato, ſumma vi Cirtam irrumpere nititur, maxume ſperans, diducta manu hoſtium, aut vi, aut dolis, ſeſe caſum victoriae inuenturum. Quod vbi ſecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, vti prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tamen etſi Senati verbis minae graues nunciabantur; quod oppugnatione non deſiſteret; multa

Alii Legati in Africam miſſi.

a Iugurtha iterum corrumpuntur.

tamen oratione confumta, legati fruftra difceffere.

Cirta Iugurthae traditur.

XXVI. Ea poftquam Cirtae audita funt, Italici, quorum virtute moenia defenfabantur, confifi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos fefe fore, Adherbali fuadent, vti feque, & oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo vitam pacifcatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametfi omnia potiora fide Iugurthae rebatur; quia penes eosdem, fi aduorfaretur, cogendi poteftas erat, ita, vti cenfuerant Italici, deditionem facit.

Iugurtha Adherbalem eiusque amicos interficit.

Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas & negotiatores promifcue, vti quisque armatis obuius, interfecit.

Variae de Iugurthae crudelitate in Senatu fententiae.

XXVII. Quod poftquam Romae cognitum, & res in Senatu agitari coepta, idem illi miniftri regis interpellando, ac faepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis defignatus, vir acer & infeftus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuiffet, ID AGI, VTI PER PAVCOS FACTIOSOS IVGVRTHAE SCELVS CONDONARETVR, profecto omnis inuidia

prolatandis consultationibus dilapsa erat. Tanta vis gratiae atque pecuniae regis. Sed vbi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia prouinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretae: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit, deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, alia, quae bello vsui forent, decernuntur.

P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius, Coss. V. c. 642. a. C. 111.

XXVIII. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeserat; filium & cum eo duo familiares ad Senatum legatos mittit: hisque, vt illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecepit, omnes mortales pecunia adgrediantur. Qui postquam Romam aduentabant; Senatus a Bestia consultus: PLACERETNE LEGATOS IVGVRTHAE RECIPI MOENIBVS; iique decreuere: nisi regnum, ipsumque deditum venissent, vti in diebus (proxumis) decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet; ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homi-

Iugurthae Legati Italia decedere iussi.

nes nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura & habitu supra memorauimus. Nam in Consule nostro multae bonaeque artes animi & corporis erant: quas omnes auaritia praepediebat, patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae; igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortales, & vrbes aliquot pugnando capit.

Calpurnius Numidiam acriter inuadit.

XXIX. Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius & administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid inte-

Sed a Iugurtha corrumpitur.

rim Romae pretio, aut gratia effecturum: poftea vero quam participem negotii Scaurum acceperat: in maxumam fpem adductus recuperandae pacis, ftatuit cum eis de omnibus pactionibus praefens agere. Ceterum interea, fidei cauffa, mittitur a Confule Sextius Quaeftor in oppidum Iugurthae Vagam: cuius rei fpecies erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur rex, vti conftituerat, in caftra venit: ac pauca, praefenti confilio, locutus de inuidia facti, atque in deditionem vti acciperetur; reliqua cum Beftia & Scauro fecreta tranfigit; dein poftero die, quafi per faturam exquifitis fententiis, in deditionem accipitur. Sed vti pro confilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum paruo argenti pondere Quaeftori traduntur. Calpurnius Romam ad magiftratus rogandos proficifcitur. In Numidia & exercitu noftro pax agitabatur.

Iugurtha in caftra Rom. venit.

XXX. Poftquam res in Africa geftas, quoque modo actae forent, fama diuulgauit; Romae per omnes locos & conuentus de facto Confulis agitari: apud plebem

Variat fententiae de Calpurnii facto.

grauis inuidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Confulis fubuerterent, parum conftabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor & focius Beftiae ferebatur, a vero, bono impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii & odio potentiae nobilitatis fupra diximus, inter dubitationem & moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem fuam defererent: multa fuperba, crudelia facinora nobilitatis oftendere: prorfus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeftate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere exiftumaui, vnam ex tam multis orationem perfcribere: ac potiffumum, quae in concione poft reditum Beftiae huiuscemodi verbis differuit.

C. Memmii oratio ad populum.

XXXI. „ Multa dehortantur a vobis, Quirites, ni ftudium reipublicae omnia fuperet; opes factionis, veftra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, eft. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis fuperbiae paucorum; quam foede, quamque inulti perierint ve-

ſtri defenſores; vt vobis animus ab ignauia atque ſecordia corruptus ſit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exſurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori eſſe. Sed quamquam haec talia ſunt: tamen obuiam ire factionis potentiae animus ſubigit, certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita eſt, experiar: verum id fruſtra, an ob rem faciam, in veſtra manu ſitum, Quirites. Neque ego hortor, quod ſaepe maiores veſtri fecere, vti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil ſeceſſione opus: neceſſe eſt, ſuomet ipſi more praecipites eant. Occiſo Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaeſtiones habitae ſunt. Poſt C. Gracchi & M. Fuluii caedem, item multi veſtri ordinis in carcere necati ſunt: vtriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed ſane fuerit regni paratio, plebi ſua reſtituere; quidquid ſine ſanguine ciuium vlciſci nequitur, iure factum ſit. Superiobus annis taciti indignabamini, aerarium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & ſummam gloriam, & maxumas diuitias

C. Memmii oratio ad populum.

C. Memmii oratio ad populum.

esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere, itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra magnifice; sacerdotia & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori, non praedae habeant. Serui aere parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo seruitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupauere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis; alii quaestiones iniustas; plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est, metum a scelere suo ad ignauiam vestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit; sed haec inter bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad

dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri, parandi iuris & maiestatis constituendae gratia, bis, per secessionem, armati Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse. Dicet aliquis: Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi; quod magis fecisse, quam illis accidisse indignum; verum quaestionibus & indicio ipsius Iugurthae, qui si deditícius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maxumae diuitiae, in rempublicam damna, dedecora peruenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, & illa, quam haec tempora, magis placent, quum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, paces; postremo diuina & humana omnia penes paucos erant: *C. Memmii oratio ad populum.*

C. Memmii oratio ad populum. vos autem, hoc eſt, populus Romanus, inuicti ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſatis habebatis animam retinere; nam ſeruitutem quidem quis veſtrum recuſare audebat? Atqui ego tamen etſi viro flagitioſiſſumum exiſtumo impune iniuriam accepiſſe; tamen vos hominibus ſceleratiſſumis ignoſcere, quoniam ciues ſunt, aequo animo paterer, niſi miſericordia in perniciem caſura eſſet. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum eſt, impune male feciſſe, niſi deinde faciundi licentia eripitur: & vobis aeterna ſollicitudo remanebit, quum intelligetis aut ſeruiundum eſſe, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae ſpes? Dominari illi volunt; vos liberi eſſe: facere illi iniurias; vos prohibere: poſtremo ſociis veſtris veluti hoſtibus; hoſtibus pro ſociis vtuntur. Poteſtne in tam diuorſis mentibus pax aut amicitia eſſe? Quare moneo hortorque, ne tantum ſcelus impunitum omittatis. Non peculatus aerarii factus eſt, neque per vim ſociis ereptae pecuniae: quae quamquam grauia; tamen conſuetudine iam pro nihilo habentur. Hoſti acerrumo

prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiaeque respublica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? Nam impune quaelibet facere, id est Regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, vt malitis ciues vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praestat beneficii, quam maleficii immemorem esse; bonus tantummodo segnior fit, vbi negligas; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas. *C. Memmii oratio ad populum.*

XXXII. Haec atque alia huiuscemodi saepe dicundo, Memmius populo persuadet, vti L. Cassius, qui tum Praetor erat, ad Iugurtham mitteretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant, sequuti morem imperatoris, plurima, & flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthae *Exercitus Rom. in Numidia corrumpitur.*

traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis praedas agebant, tanta vis auaritiae in animos eorum, veluti tabes, inuaserat.

Q. Cassius Praetor ad Iugurtham mittitur.

At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur; ei timido & ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam experiri mallet. Priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat; talis ea tempestate fama de Cassio.

Iugurtha cum Cassio Romam venit.

V. C. 643. a. C. 110.

XXXIII. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius, aduocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more maiorum, de hoste supplicium sumi; dignitati, quam irae, magis consulens, sedare motus, & animos mollire; postremo confirmare, fi-

C. Baebium Trib. pleb. corrumpit. A Memmio accusatur.

dem publicam per ſeſe inuiolatam fore. Poſt, vbi ſilentium coepit, producto Iugurtha, verba facit: Romae Numidiaeque facinora eius memorat; ſcelera in patrem fratresque oſtendit: quibus iuuantibus, quibusque miniſtris egerit, quamquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifeſta magis ex illo habere: ſi vera aperiret, in fide & clementia populi Romani magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſociis ſaluti fore; ſeſe ſuasque ſpes corrupturum.

XXXIV. Dein, vbi Memmius dicundi finem fecit, & Iugurtha reſpondere iuſſus eſt, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere iubet: ac tamen etſi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, voltu, ſaepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione diſceſſit: Iugurthae Beſtiaeque & ceteris, quos illa quaeſtio exagitabat, animi augeſcunt. *C. Baebii impudentia.*

XXXV. Ea erat tempeſtate Romae Numida quidam, nomine Maſſiua, Guluſſae filius, Maſiniſſae nepos; qui, quia, in *Maſſiua Iugurthae regnum adfectat.*

dissensione regum, Iugurthae aduorsus fuerat, dedita Cirta & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgueat; regnum Numidiae ab Senatu petat. Auidus Consul belli gerundi, mouere quam senescere omnia malebat, ipsi prouincia Numidia; Minucio Macedonia euenerat. Quae postquam Massiua agitare coepit, neque Iugurthae in amicis satis praesidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama & timor impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuae paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: & per homines talis negotii artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res postulabat, insidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati, paullo inconsultius Massiuam adgreditur, illum

Bomilcar Massiuam obtruncandum curat.

obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus & in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar; comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum aduortit, supra gratiam atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, iussus ab Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, saepe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: VRBEM VENALEM ET MATVRE PERITVRAM, SI EMTOREM INVENERIT.

Iugurtha Italia discedere iussus.

XXXVI. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, alia, quae militibus vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat,

Albinus Cos. ad bellum contra Iugurtham proficiscitur.

armis aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae caussas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora, Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Praetore relicto, Romam decessit.

Aulus oppidum Suthul importuno tempore obsidet.

XXXVII. Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus & L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnis itineribus, hieme aspera,

peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quamquam & saeuitia temporis, & opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus, vineas agere, aggerem iacere, alia, quae incepto vsui forent, properare.

XXXVIII. At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim vti transfugerent, (corrumpere;) alii, signo dato, locum vti desererent, ita delicta occultioria fore. Quae postquam ex sententia instruit, intempesta nocte, de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Ro-

Iugurtha Aulum ludificat,

Castra Romana capit.

mani, tumultu perculſi inſolito, arma capere alii, alii ſe abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hoſtium, coelum nocte atque nubibus obſcuratum; periculum anceps: poſtremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, tranſiere ad regem: & centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Noſtri foeda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupauere. Nox atque praeda caſtrorum hoſtes, quo minus victoria vterentur, remorata ſunt. Dein Iugurtha poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametſi ipſum cum exercitu fame, ferro clauſum tenet: tamen ſe humanarum rerum memorem; ſi ſecum foedus faceret, incolumes omnes ſub iugum miſſurum: praeterea, vti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia & flagitii plena erant: tamen, quia mor-

Foedam pacem Aulo concedit.

tis metu mutabant, ſicuti regi libuerat, pax conuenit.

XXXIX. Sed vbi ea Romae comperta ſunt, metus atque moeror ciuitatem inuaſere: pars dolere pro gloria imperii: pars inſolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infeſti, ac maxume, qui bello ſaepe praeclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quaeſiuerat. Ob ea Conſul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de foedere conſulebat, & tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere: ab ſociis & nomine Latino auxilia arceſſere: denique modis omnibus feſtinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, SVO ATQVE POPVLI INIVSSV NVLLVM POTVISSE FOEDVS FIERI. Conſul impeditus a tribunis plebis, ne, quas parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur, nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus, in prouincia hiemabat. Poſtquam eo venit: quamquam perſequi Iugurtham & mederi fraternae inuidiae animus ardebat; cognitis militibus, quos praeter fugam, ſoluto imperio, licentia atque laſciuia cor-

Senatus decretum, foedus populi iniuſſu fieri non poſſe.

ruperat, ex copia rerum ſtatuit, nihil ſibi agitandum.

C. Mamilii rogatio de fautoribus Iugurthae.

XL. Interea Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, vti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha Senati decreta neglegiſſet; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiſſent; qui elephantos, quique perfugas tradidiſſent; item, qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcii ſibi, alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, quin illa & alia talia placere ſibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini & ſocios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eſt, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iuſſerit, decreuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicae; tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem legatum Beſtiae ſupra docuimus, inter laetitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, quum ex Mamilia rogatione tres quaeſitores rogarentur,

effecerat, vti ipſe in eo numero crearetur. Sed quaeſtio exercita aſpere violenterque ex rumore, & lubidine plebis; vt ſaepe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat.

XLI. Ceterum mos partium popularium & Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio & abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus & Senatus Romanus placide modeſteque inter ſe rempublicam tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus diſceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia atque ſuperbia inceſſere. Ita, quod in aduorſis rebus optauerant, otium, poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abſtracta ſunt, respublica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis

Respubl. Rom. ante Carthaginem deletam placide tractata,

Poſtea variis vitiis agitata.

vis soluta atque dispersa, in multitudine minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem aerarium, prouinciae, magistratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia vrguebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vt quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia, sine modo modestiaque inuadere; polluere & vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitauit. Nam vbi primum (ex nobilitate) reperti sunt, qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent; moueri ciuitas, & permixtio ciuilis, quasi discessio terrae, oriri coepit.

Gracchi, Libertatis assertores, occisi.

XLII. Nam postquam Tiberius & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant, vindicare plebem in libertatem & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam

ferat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum Triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerant. Et sane Gracchis, cupidine victoriae, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua vsa, multos mortales ferro, aut fuga exstinxit, plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas ciuitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quouis modo; & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partium & omnibus ciuitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus, quam res, maturius deserat. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam, Q. Metellus & M. Silanus Consules designati (prouincias) inter se parauerunt: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduorso populi partium, fama tamen aequabili & inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega *Metellus & Silanus Coss. V. c. 644. a. C. 109.*

ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, praesidia vndique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiae parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quae bello varia & multarum rerum egenti vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges vltro auxilia mittere: postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, quum propter bonas artes, tum maxume, quod aduorsum diuitias animum inuictum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumque auctae erant.

Metellus bellum aduersus Iugurtham parat.

XLIV. Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Consule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, praedator ex sociis, & ipse praeda hostium, sine imperio & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum au-

Exercitum ad disciplinam reuocat.

xilii, aut ſpei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat, & exſpectatione euenti ciuium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, maiorum diſciplina, milites laborare coegiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites ſtatiuis caſtris habebat: niſiquum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliae deducebantur; vti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, & palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris & mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & aliis talibus: praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici aut fingi queunt ignauiae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius.

Moderatus Metelli animus.

XLV. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum & ſapientem virum fuiſſe comperior; tanta temperantia inter ambitionem ſaeuitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quisquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae exercitum ſequerentur; ne miles gregarius in caſtris, neue in agmine ſeruum aut iumentum haberet; ceteris arte modum ſtatuiſſe; praeterea transuorſis itineribus quotidie caſtra mouere, iuxta, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſa munire, vigilias crebras ponere, & ipſe cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quispiam ordine egrederetur, vti cum ſignis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit.

Metelli innocentia.

XLVI. Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur le-

gatos ad confulem cum fupplicliis mittit, qui tantummodo ipfi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum. Itaque legatos alium ab alio diuorfos adgreditur; ac paullatim tentando, poftquam opportunos cognouit, multa pollicendo perfuadet, vti Iugurtham maxume viuum, fin id parum procedat; necatum fibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipfe paucis diebus, intento atque infefto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis & mapalibus praefecti Regis obuii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, poftremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, fed pariter, ac fi hoftes adeffent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis figna oftentui credere, & infidiis locum tentare. Itaque ipfe cum expeditis cohortibus, item funditorum & fagittariorum delecta manu apud primos

Iugurtha rebus fuis diffidens legatos ad Metellum mittit.

Metelli prudentia militaris,

erat; in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum & praefectis cohortium diſpertiuerat, vti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum & militiae erat, vti, abſens, an praeſens, pacem, an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur.

Vagae vrbi Metellus praeſidium imponit.

XLVII. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; vbi & incolere, & mercari conſueuerant Italici generis multi mortales. Huc Conſul, ſimul tentandi gratia, ſi paterent opportunitates loci, praeſidium impoſuit; praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello vſui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum & commeatum (iuuaturum exercitum) etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: praeter ſuam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, vti priores, Conſul

illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare.

XLVIII. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animaduortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrumum erat: vrbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari, vastus ab natura & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquae; praeter flu-

Iugurtha coactus, cum Metello confligere statuit.

mini propinqua loca: ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

Iugurthae acies,

XLIX. Igitur in eo colle, quem, transuorso itinere, porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, consedit: elephantis & parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites dilectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, vti memores pristinae virtutis & victoriae seque regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa; locum superiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent; proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores & victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore. Ad hoc viritim, vti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum

eius adhortatio ad milites.

aliis oſtentare: poſtremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicitur; primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi Numidaeque conſederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti, quidnam eſſet: quum natura loci, tum dolo ipſi atque ſigna militaria obſcurati) dein, breui cognitis inſidiis, paulliſper agmen conſtitit; ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hoſtis erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit: inter manipulos funditores & ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, transuorſis principiis, in planum deducit. *Metelli acies.*

L. Sed vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduortit, veritus ex anni tempore & inopia aquae, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus & parte equitum praemiſit ad flumen, vti locum caſtris antecaperet: exiſtumans, hoſtes crebro impetu *Praelium committitur.*

& transuorsis praeliis iter suum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduorsariis receptui, ac post munimento foret; dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alii postremos caedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obuii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat; antea iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turba insequi coeperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. Ita numero priores, si ab perse-

quendo hoſtes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: ſin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; ea vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere; noſtros aſperitas & inſolentia loci retinebat.

LI. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miſerabilis: diſperſi a ſuis pars cedere, alii inſequi; neque ſigna, neque ordines obſeruare; vbi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, ciues permixti; nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die proceſſerat, quum etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore & aeſtu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus inſtare, paullatim milites in vnum conducit, ordines reſtituit, & cohortes legionarias IV. aduorſum pedites hoſtium collocat; eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes vincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed ne Iugurtha quidem interea *Pugna anceps.*

quietus: circumire, hortari, renouare praelium, & ipſe cum dilectis tentare omnia: ſubuenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

Iugurthae exercitus funditur.

LII. Eo modo inter ſe duo imperatores, ſummi viri, certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduorſus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt, neque ſibi perfugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; & iam die veſper erat; aduorſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, euadunt. Amiſſo loco, Numidae fuſi fugatique, pauci interiere; pleroſque velocitas & regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis & parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, vbi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid vbique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo vacuum

accepit, ſimulque ex Iugurthae praelio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri obſiceret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii caſtra procedit.

LIII. Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduortunt; nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt vbi aequabilem manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magisque adpropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, vbi propius ventum, vtrimque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; poſtquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere caſtrorum & praelio feſſi laeti-

Bomilcaris etiam copiae fugantur.

que erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & poene imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrimque praemissi equites rem explorauissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet; aduorsae res etiam bonos detractant.

Metellus exercitum suum recreat.

LIV. Metellus in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, vniuersos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. Tamen interim transfugas & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret; cum paucisne esset, an

exercitum haberet; vt sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur; ita se mores habent. Igitur Metellus vbi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renouari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella & oppida, temere munita, aut sine praesidio, capit incenditque, puberes interficit, alia omnia militum praeda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum & alia, quae vsui forent, adfatim praebita: vbicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male

Iugurtha nouum exercitum colligit.

Metellus Numidiam depraedatur.

pugnatum (ab ſuis) regem terrebant; quippe cui ſpes omnis in fuga ſita, ſequi cogebatur; & qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in isdem locis opperiri iubet; ipſe cum dilectis equitibus Metellum ſequitur, nocturnis & auiis itineribus ignoratus Romanos palantes repente adgreditur; eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit, & Numidae, priusquam ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proxumos colles diſcedunt.

Iugurtha Romanos vexat.

LV. Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: vt ſeque & exercitum more maiorum gereret; in aduorſo loco, victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Iugurtham magnificum ex Auli ſecordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBVS SVPPLICIA DECERNERE: ciuitas trepida antea & ſollicita de belli euentu laeta agere: fama de Metello praeclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis feſtinare, cauere

Gaudium Romae ob Metelli bene geſta.

Supplicatio decreta.

tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe, poſt gloriam inuidiam ſequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque poſt inſidias Iugurthae effuſo exercitu praedari: vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praeſidium agitabant: exercitus partim ipſe, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vaſtabatur. Duobus locis, haud longe inter ſe, caſtra faciebant; vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius creſcerent, diuorſi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles ſequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in colles regredi; rurſus aliis, poſt aliis minitari; neque praelium facere, neque otium pati; tantummodo hoſtem ab incepto retinere.

Iugurtha Metellum dolis perſequitur.

LVI. Romanus imperator, vbi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Za-

Metellus Zamam oppugnat.

mam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum. Praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam praeclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent; tanta mobilitate sese Numidae agunt. Sed milites Iugur-

Sicca oppidum a Iugurtha deficit.

thini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes vrguent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam peruenit; *Metellus Zamam vrguet.* id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat; nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit, legatis imperat, vbi quisque curaret: deinde, signo dato, vndique simul clamor ingens oritur; neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa voluere; sudes, pila, praeterea picem sulphure & taeda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat; nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa volnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignaui erant.

Jugurtha castra Romanorum ex improuiso inuadit.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in praesidio erant, & omnia magis, quam praelium exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere & eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus quum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, conuerso equo, animaduortit, fugam ad se vorsam fieri: quae res indicabat, populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore,

neue hostes inultos abire sinat; ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obsicerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuortitur.

Altera die denuo Romanos adgreditur.

LIX. Igitur postero die, prius, quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas & proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, vt superiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit, qui in proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidae resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent, quibus illi freti, non, vt equestri praelio solet, sequi, dein cedere; sed aduorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes paene victos dare.

Pugna ad Zamam.

LX. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item strepitus armorum ad coelum ferri: tela vtrimque volare. Sed illi, qui moenia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti praelium equestre prospectabant; eos, vti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos animaduorteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, & huc, illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis praelium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur: & iam scalis egressi milites prope summa ceperant, quum oppidani concurrunt, lapides, ignem,

alia praeterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere: deinde, vbi vnae atque alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant, adflicti ſunt; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. Denique vtrimque praelium nox diremit.

LXI. Metellus, poſtquam videt fruſtra inceptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, niſi ex inſidiis, aut ſuo loco pugnam facere, & iam aeſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit: & in his vrbibus, quae ad ſe defecerant, ſatisque munitae loco, aut moenibus erant, praeſidia imponit. Ceterum exercitum in prouinciam (quae proxuma eſt Numidiae) hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriae concedit: ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis, clam Maſſiuae de nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, vti ad ſe collo-

Metellus ab Zama diſcedit.

Iugurtham ex inſidiis adgreditur.

quendi gratia occultus veniat: dein fide data, si Iugurtham viuum aut necatum tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, quum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

Bomilcaris consilio Iugurtha ad deditionem impellitur.

LXII. Is, vbi primum opportunum, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit; monet atque lacrumans obtestatur, vti aliquando sibi liberisque & genti Numidarum, optume merenti, prouideat: omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos aut occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueret, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: Iugurtham imperata facturum, ac sine vlla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri iubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more ma-

iorum, ex consilii decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum & armorum aliquantum. Quae postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci, eorum magna pars, vt iussum erat, adducti: pauci, quum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis virisque & pecunia spoliatus, quum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, quum modo taedio rerum aduorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret; multis magnisque praesidiis nequidquam perditis de integro bellum sumit. Romae Senatus de prouinciis consultus Numidiam Metello decreuerat.

Qui imperata a Metello exsequitur.

Sed postea arma resumit.

LXIII. Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hostias dis supplicante, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret; fortunam quam saepissume expe-

C. Mario haruspex fausta ominatur.

Marii mores & ingenium. riretur; cuncta prospera euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & diuitiarum victor, tantummodo gloriae auidus. Sed is natus & omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque vrbanis munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, vti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione praeceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin

is indignus illo honore & quafi pollutus haberetur.

LXIV. Igitur vbi Marius harufpicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia miffionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis fuperabant, tamen inerat contemtor animus & fuperbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus infolita re, mirari eius confilium, & quafi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu fuper fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda effe: debere illi res fuas fatis placere: poftremo caueret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur. Poftquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; refpondit, vbi primum potuiffet per negotia publica, facturum fefe, quae peteret. Ac poftea faepius eadem poftulanti, fertur dixiffe, ne feftinaret abire: fatis mature illum cum filio fuo confulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium quum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat.

Confulatus petundi gratia miffionem a Metello petit.

Marii & Metelli inimicitia.

Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto: abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis & regiae superbiae imperio nimis gauderet. Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur.

Gaudam Marius aduersus Metellum incendit.

LXV. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabilis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum vti sellam iuxta poneret; item postea custodiae caussa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellauisset; praesidium, quod contumeliosum

in eos foret, ſi equites Romani ſatellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, vti contumeliarum imperatoris cum ſuo auxilio poenas petat; hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Maſiniſſae nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus, imperium Numidiae ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites & negotiatores alios ipſe, plerosque ſpes pacis impellit, vti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi a multis mortalibus honeſtiſſuma ſuffragatione conſulatus petebatur; ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Iugurtha poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab ſe defecerant, formidine aut oſtentando praemia adfectare: communire ſuos locos, arma, *Ad Iugurtham Vagenſes ab Metello deficiunt,*

tela, alia, quae ſpe pacis amiſerat, reficere aut commercari: ſeruitia Romanorum adlicere, & eos ipſos, qui in praeſidiis erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter ſe coniurant: nam volgus, vti plerumque ſolet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum atque diſcordioſum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduorſum: dein, compoſitis inter ſe rebus, diem tertium conſtituunt; quod is feſtus celebratusque per omnem Africam ludum & laſciuiam magis, quam formidinem oſtentabat. Sed vbi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, & ipſum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuas inuitant: eos omnes, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermos, quippe in tali die ac ſine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati: quis acta conſiliumque ig-

Romanorumque praeſidium obtruncant.

norantibus tumultus ipse res nouae satis placebant.

LXVII. Romani milites, improuiso metu, incerti ignarique, quid potissumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, vbi signa & scuta erant: praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse: iuxta boni malique, strenui & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, saeuissumis Numidis & oppido vndique clauso, Turpilius vnus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus intestabilisque videtur. *Vnus Turpilius caedi euadit.*

LXVIII. Metellus, postquam de rebus Vagae actis comperit, paullisper moestus e conspectu abit: deinde, vbi ira & aegritudo permixta, cum maxuma cura vltum ire iniurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, &, quam plurimos *Metellus Vagam festinat, vltus iniurias.*

poteſt, Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumuentam. Ibi milites feſſos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet, oppidum Vagam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus ſuis, viris fortiſſumis atque miſerrumis, poenas caperent, praeterea praedam benigne oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artiſſume ire, ſigna occultare iubet.

Vagenſes perfidiae poenas luunt.

LXIX. Vagenſes vbi animum aduortere, ad ſe vorſum exercitum pergere: primo, vti erat res, Metellum rati, portas clauſere: deinde, vbi neque agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rurſum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuii procedunt. Equites peditesque, repente ſigno dato, alii volgum effuſum oppido caedere; alii ad portas feſtinare; pars turres capere: ira atque praedae ſpes amplius, quam laſſitudo poſſe. Ita Vagenſes biduum modo ex perfidia laetati; ciuitas magna & opulens

poenae cuncta aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas soluit; nam is ciuis ex Latio erat.

Turpilius capite plexus.

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere; diu noctuque fatigare animum; denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria opesque inuentae. Igitur vtriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus

Bomilcar Iugurthae insidias struit.

Nabdalsa Bomilcaris socius.

non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar ſimul cupidus incepta patrandi, & timore ſocii anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, nouum quaereret, litteras ad eum per homines fideles mittit, mollitiem ſecordiamque viri accuſare, teſtari deos, per quos iurauiſſet; praemia Metelli in peſtem ne conuerteret; Iugurthae exitium adeſſe, ceterum ſuane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, praemia, an cruciatum mallet.

Proditis iam inſidiis, Nabdalſa ſuſpicionem amouere conatur.

LXXI. Sed quum hae litterae adlatae, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat; vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, vti aegrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, & omnium conſiliorum, niſi nouiſſumi, particeps. Qui poſtquam adlatas litteras audiuit, ex conſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introiuit: dormiente illo epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam, ſumit ac perlegit, dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, vbi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, vti acta, cog-

nouit: primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, quae ipse parauisset, perfidia clientis sui praeuenta; lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat; ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostes iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere: alio atque alio loco, saepe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

Iugurtha Bomilcarem cum sociis interficit.

LXXIII. Igitur Metellus, vbi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & inuitum, & offensum sibi, parum idoneum ra-

Metellus Marium dimittit.

tus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quae antea decori, inuidiae esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat; ceterum in vtroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Praeterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebes sic accensa, vti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur; & postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QVEM VELLET CVM IVGVRTHA BELLVM GERERE? frequens Marium iussit. Senatus paullo ante Metello decreuerat: ea res frustra fuit.

Mario, nouo homini, consulatus datur. V. c. 646. a. C. 107.

Iugurthae inquietus animus.

LXXIV. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant;

quum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat: Neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera praefectosque in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtute popularium, an fide minus crederet; ita, quocumque intenderat, res aduorsae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati instructique: dein praelium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes (eius milites) primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum & armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti: nam ferme Numidas in omnibus praeliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

Iugurtha a Romanis vincitur.

LXXV. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum & opulentum, vbi plerique thesauri, filiorumque

Iugurthae fuga.

eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, (si eius oppidi potitus foret) omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum decem: ceterum vtres modo, & alia aquae idonea portari. Praeterea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque imponit vasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portarent, diem locumque, vbi praesto fuerint, praedicit. Ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, iumenta onerat; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, & castra posita munitaque sunt; tanta repente coelo missa vis aquae dicitur, vt ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti

Metellus Thalam proficiscitur.

plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati sese dis immortalibus curae esse. Deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI. Sed rex nihil iam infectum *Iugurtha ex Thala profugit.* Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis & magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat; nam talia consilia per otium, & ex opportunitate capi. At Metellus, vbi oppidanos praelio *Metellus Thalam obsidet.* intentos, simul oppidum, & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumuenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus

opus & adminiſtros tutari. Contra haec oppidani feſtinare, parare: prorſus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, poſt dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis corrupta. Ii poſtquam murum arietibus feriri, resque ſuas adflictas vident, aurum atque argentum, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt; & quas victi ab hoſtibus poenas metuerunt, eas ipſi volentes pependere.

Leptitani Romanorum ſemper amici.

LXXVII. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, vti praeſidium praefectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factioſum, nouis rebus ſtudere; aduorſum quem neque imperia magiſtratuum, neque leges valerent: ni id feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam ſocietatemque rogatum. Deinde, vbi ea impetrata, ſemper

boni fideleſque manſere, & cuncta a Beſtia, Albino, Metelloque imperata naui fecerant. Itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Emiſſae eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius praefectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuiles, nauibus in eos locos veniſſe: ceterum ſitum inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terrae praealta ſunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempeſtate vadoſa. Nam vbi mare magnum eſſe, & ſaeuire ventis coepit, limum arenamque & ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis ſimul mutatur. Eius ciuitatis lingua modo conuerſa connubio Numidarum: leges, cultusque pleraque Sidonica, quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi vaſtique loci erant.

Leptis oppidi deſcriptio.

Excursio de contentione Carthaginiensium & Cyrenensium.

LXXIX. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare; eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, vna specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret; quae res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam vtrimque legiones, item classes fusae fugataeque, & alteri alteros aliquantum adtriuerant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obuii fuissent, is communis vtriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognoui. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca aequalia & nuda gignentium ventus coortus are-

nam humo excitauit, ea, magna vi agitata, ora oculosque implere folet: ita profpectu impedito, morari iter. Poftquam Cyrenenfes aliquanto pofteriores fe vident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari, Carthaginienfes ante tempus domo digreffos; conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed quum Poeni aliam conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginienfium faciunt, vel illi, quos fines populo fuo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione fefe, quem in locum vellent, proceffuros. Philaeni, conditione probata, feque vitamque reipublicae condonauere; ita viui obruti. Carthaginienfes in eo loco Philaenis fratribus aras confecrauere; aliique illis domi honores inftituti. Nunc ad rem redeo.

Iugurtha Gaetulorum exercitum in vnum cogit.

LXXX. Iugurtha poftquam, amiffa Thala, nihil fatis firmum contra Metellum putat, per magnas folitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim confuefacit ordines habere, figna fequi, im-

perium obseruare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit; quis adiutoribus regem adgressus, impellit, vti aduorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, foedus & amicitiam petitum; quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthae filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur: quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas vxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

Bocchum ad bellum contra Romanos compellit.

LXXXI. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt; ibi, fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eamdem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum & cum aliis

gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna aduorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, vti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus praedam captiuosque & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operae pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

Metellus aegre fert, Mario Numidiam datam esse prouinciam.

LXXXII. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque, vti saepe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam; nam consulem factum, iam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque

moderari linguam: vir egregius in aliis artibus nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in ſuperbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur; nobis ſatis cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria ſua excruciatum, neque tam anxie laturum fuiſſe, ſi ademta prouincia alii, quam Mario, traderetur.

Metelli legati Boccho bellum diſſuadent.

LXXXIII. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiae videbatur alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatum, ne ſine cauſſa hoſtis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello eſſet; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum ſumi facile, ceterum aegerrume deſinere: non in eiusdem poteſtate initium eius & finem eſſe: incipere cuiuis, etiam ignauo licere; deponi, quum victores velint; proinde ſibi regnoque conſuleret; neu florentes res ſuas cum Iugurthae perditis miſceret. Ad ea rex ſatis placide verba facit: ſeſe pacem cupere, ſed Iugurthae fortunarum

misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit; ille probare, partim abnuere. Eo modo saepe ab vtroque missis remissisque nunciis tempus procedere, &, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

LXXXIV. At Marius, vt supra diximus, cupientissuma plebe Consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare: singulos modo, modo vniuersos laedere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia praeterea magnifica pro se, & illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis & regibus sociisque arcessere: praeterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendiis (secum proficisci). Neque illi Senatus, quamquam aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreuerat: quia neque plebi militia volenti putabatur, & Marius aut belli

Marius exercitum colligit.

vſum, aut ſtudia volgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata; tanta lubido cum Mario eundi plerosque inuaſerat. Seſe quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant, & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus, quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere volt, hortandi cauſſa ſimul, & nobilitatem, vti conſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo differuit.

Marii oratio aduerſus nobilitatem.

LXXXV. „ Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, &, poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe; dehinc per ignauiam & ſuperbiam aetatem agere; ſed mihi contra ea videtur. Nam quo vniuerſa respublica pluris eſt, quam conſulatus aut praetura, eo maiore cura adminiſtrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. Bellum parare, ſimul, & aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi foriſque omnia curare; & ea agere inter inuidos, occurſantes, factioſos, opi-

nione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum & adfinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites; omnium ora in me conuersa esse: aequos bonosque fauere: quippe benefacta mea reipublicae procedunt; nobilitatem locum inuadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, vt neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, vt omnes labores, pericula consueta habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud

Marii oratio aduersus nobilitatem.

Marii oratio aduersus nobilitatem.

tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum, & nullius stipendii: scilicet vt in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is imperatorem alium quaerat. Ac ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta maiorum & Graecorum militaria praecepta legere coeperint; homines praeposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quae illi audire & legere solent, eorum partim vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam; ego illorum ignauiam: Mihi fortuna, illis probra obiectantur; quamquam ego naturam vnam & communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure me de-

ſpiciunt, faciant idem maioribus ſuis, quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Inuident honori meo; ergo inuideant & labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti ſuperbia ita aetatem agunt, quaſi veſtros honores contemnant; ita hos petunt, quaſi honeſte vixerint. Nae illi falſi ſunt, qui diuorſiſſumas res pariter exſpectant, ignauiae voluptatem & praemia virtutis. Atque etiam quum apud vos, aut in ſenatu verba faciunt, pleraque oratione maiores ſuos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores ſeſe putant; quod contra. Nam quantum vita illorum praeclarior, tanta horum ſecordia flagitioſior. Et profecto ita ſe res habet; maiorum gloria poſteris lumen eſt, neque bona neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius eſt, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui ſint. Quod ex aliena virtute ſibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet, quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas eſt; quam certe peperiſſe melius eſt, quam acceptam corrupiſſe. Equidem

Marii oratio aduerſus nobilitatem.

Marii oratio aduersus nobilitatem.

ego non ignoro, si iam respondere velint, abunde illis facundam & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, quum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia, nulla oratio laedere potest; quippe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id poenitendum sit. Non possum fidei caussa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; praeterea cicatrices aduorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, vt illa illis, sed quae ego plurimis laboribus & periculis quaesiui. Non sunt composita verba mea: parum id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctori-

bus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicae doctus sum: hostem ferire, praesidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem & aestatem iuxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Namque quum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia maiores vestri faciundo seque remque publicam celebrauere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem vllum, neque pluris pretii coquum, quam villicum,

Marii oratio aduersus nobilitatem.

Marii oratio aduersus nobilitatem. habeo; quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, & ex ſanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum; arma, non ſuppellectilem decori eſſe. Quin ergo quod iuuat, quod carum aeſtumant, id ſemper faciant: ament, potent; vbi adoleſcentiam habuere, ibi ſenectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri & turpiſſumae parti corporis: ſudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora ſunt. Verum non eſt ita. Nam vbi ſe omnibus flagitiis dedecorauere turpiſſumi viri, bonorum praemia ereptum eunt. Ita iniuſtiſſume luxuria & ignauia, peſſumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt; reipublicae innoxiae cladi ſunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poſcebant, reſpondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tuta ſunt, omnia remouiſtis, auaritiam, imperitiam, ſuperbiam: Deinde exercitus ibi eſt, locorum ſciens; ſed mehercule magis ſtrenuus quam felix.

Nam magna pars auaritia, aut temeritate ducum adtrita eſt. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini mecum & capeſſite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio conſultor idem, & ſocius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dis iuuantibus, omnia matura ſunt, victoria, praedá, laus: quae ſi dubia aut procul eſſent, tamen omnes bonos reipublicae ſubuenire decebat. Etenim ignauia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vti aeterni forent, optauit; magis, vti boni honeſtique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, ſi timidis virtutem verba adderent: nam ſtrenuis abunde dictum puto.,,

Marii oratio aduerſus nobilitatem.

LXXXVI. Huiuscemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, aliis vtilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci iubet. Ipſe interea milites ſcribere non more maiorum, neque ex claſſibus, ſed vti cuiusque lubido erat, capite cenſos plerosque. Id fac-

Paratis ad bellum, Marius in Africam proficiſcitur.

tum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat; & homini potentiam quaerenti egentissumus quisque opportunissumus: cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metellus conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat.

Expeditionem adgreditur Marius.

LXXXVII. Sed consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem & praeda onustum proficiscitur; omnia ibi capta militibus donat; dein castella & oppida natura & viris parum munita adgreditur: praelia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse: videre fugientes capi, occidi; fortissumum quemque tutissumum: armis libertatem, patriam parentesque & alia omnia tegi: gloriam atque diuitias quaeri. Sic breui spatio noui veteresque coaluere, & virtus omnium aequalis facta. At reges, vbi de

aduentu Marii cognouerunt, diuorsi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, laetissumis animis excipitur: plebi patribusque, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum & hostium res pariter adtendere; cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia & insidias anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gaetulos, & Iugurtham ex sociis nostris praedam agentes, saepe adgressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, statuit vrbes, quae viris aut loco pro hostibus, & aduorsum se opportunissumae erant, singulas circumuenire: ita Iugurtham aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum saepe miserat, velle populi Romani amicitiam, ne quid ab

Metellus Romae laetissume excipitur.

Marius Iugurtham armis exuit.

ſe hoſtile timeret. Id ſimulaueritne, quo improuiſus grauius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum.

Caſtella Iugurthae variis modis tentat.

LXXXIX. Sed Conſul, vti ſtatuerat, oppida caſtellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia oſtentando auertere ab hoſtibus. Ac primo mediocria gerebat, exiſtumans, Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. Sed vbi procul abeſſe, & aliis negotiis intentum accepit; maiora & aſpera adgredi tempus viſum.

Capſae & Thalae oppidorum deſcriptio.

Erat inter ingentes ſolitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capſa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, & ob ea fideliſſumi habebantur: muniti aduorſum hoſtes non moenibus modo, & armis atque viris, multo magis locorum aſperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vaſta, inculta, egentia aquae, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura ſerpentium ipſa pernicioſa ſiti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaſerat; quum propter vſum

belli, tum quia res aſpera videbatur; & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum munitumque: niſi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capſenſes vna modo, atque ea intra oppidum, iugi aqua; cetera pluuia vtebantur. Id ibique, & in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte & ferina carne veſcebantur, neque ſalem, neque alia irritamenta gulae quaerebant: cibus illis aduorſum famem atque ſitim, non lubidini, neque luxuriae erat.

XC. Igitur Conſul, omnibus exploratis, credo, dis fretus; nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo ſtudent, & quodcumque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus & frugum vacuus ea tempeſtate: nam aeſtatis extremum erat; tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; *Capſam adgreditur Marius.*

A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium & commeatum locauerat, ire iubet; se praedabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto pergit ad flumen Tanam.

Capsae oppugnatio, XCI. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat, & ex coriis vtres vti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox vsui forent; denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxima vis vtrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet: omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque & iumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, consedit; idem proxuma facit; dein tertia, multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium interuallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. *Expugnatio,* Sed vbi dies coepit, & Numidae nihil hostile metuentes multi op-

pido egressi, repente omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. Quae postquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, vti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati: praeda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum.

Et incendium.

XCII. Postquam tantam rem Marius, sine vllo suorum incommodo patrauit; magnus & clarus antea, maior & clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites modesto imperio habiti simul, & locupletes ad coelum ferre: Numidae magis, quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere, illi aut mentem diuinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed

Marii auctoritas & fama.

Conful, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deferta, propter Capfenfium miferias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem afperitate, qua Capfenfium, ceterum haud fecus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons faxeus, mediocri caftello fatis patens, in immenfum editus, vno perangufto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque confulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thefauri erant, fumma vi capere intendit. Sed ea res forte, quam confilio, melius gefta. Nam caftello virorum atque armorum fatis, magna vis frumenti & fons aquae: aggeribus turribusque & aliis machinationibus locus importunus: iter caftellanorum anguftum admodum, vtrimque praecifum. Vineae cum ingenti periculo fruftra agebantur; nam quum eae paullum proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur; milites neque pro opere confi-

Alia oppida capit.

Caftellum ad Mulucham fummo periculo adgreditur.

ſtere; propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quisque cadere, aut ſauciari; ceteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus & laboribus conſumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat; an fortunam opperiretur, qua ſaepe proſpere vſus. Quae quum multos dies, noctes aeſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod auorſum praeliantibus erat, animum aduortit inter ſaxa repentes cochleas: quarum quum vnam atque alteram, dein plures peteret, ſtudio legundi paullatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. Vbi poſtquam ſolitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara viſundi inuadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paullum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Explo-

Viam, Caſtelli potiundi, inuenit.

ratis omnibus, quae mox vſui fore duce-bat, eadem regreditur, non temere, vti eſcenderat, ſed tentans omnia & circum-ſpiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipſe eſcenderat, caſtellum tentet: pollice-tur ſeſe itineris periculique ducem. Ma-rius cum Ligure, promiſſa cognitum, ex praeſentibus miſit: quorum vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut faci-lem nunciauere. Conſulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex copia tubici-num & cornicinum, numero quinque quam velociſſumos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quatuor centuriones: omnes Liguri parere iubet, & ei negotio proxu-mum diem conſtituit.

Caſtelli expugna-tio.

XCIV. Sed vbi ex praecepto tempus viſum; paratis compoſitisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma orna-tumque mutauerant, capite atque pedibus nudis, vti proſpectus niſusque per ſaxa fa-cilius foret: ſuper terga gladii & ſcuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gra-tia ſimul, & offenſa quo leuius ſtreperent. Igitur praegrediens Ligus ſaxa, & ſi quae

vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adleuati facilius escenderent; interdum timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paullo asperior adscensus, singulos prae se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quae dubia nisu videbantur potissumus tentare, ac saepius eadem adscendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, aduorsum hostes aderant. Marius, vbi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis sagittariisque & funditoribus eminus terrere. At Numidae saepe antea vineis Romanorum subuorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus nostris Iugurthae seruitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque praelio

intentis, magna vtrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, vti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, auidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit.

L. Sullae aduentus in castra.

XCV. Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla Quaestor cum magno equitatu in castra venit: quos vti ex Latio & a sociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque eius paucis dicere; neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume & diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Graecis atque Latinis iuxta, atque doctissume, eruditus, animo

Sullae ingenium & mores.

ingenti, cupidus voluptatum, ſed gloriae cupidior: otio luxurioſo; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, niſi quod de vxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniae largitor. Atque feliciſſumo omnium ante ciuilem victoriam, numquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multique dubitauere, fortior, an felicior eſſet; nam poſtea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere.

XCVI. Igitur Sulla, vt ſupra dictum, poſtquam in Africam atque in caſtra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, ſollertiſſumus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare beneficia, inuitus accipere; ſed ea properantius, quam aes mutuum reddere; ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent: ioca atque ſeria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, Conſulis aut cuiusquam bo-

Sulla Mario & exercitui carus.

ni famam laedere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque anteuenire. Quis rebus breui Mario militibusque carissumus factus.

Bocchus cum exercitu Iugurtham accedit.

XCVII. At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos & sibi vtiles simul, & magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proxumos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, inuadunt: rati noctem, quae iam aderat, victis sibi munimento fore; &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium aduentu cognouit, & ipsi hostes aderant, & prius-

Romanos ex improuiso adgrediuntur.

quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque vllo more praelii, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt; qui omnes trepidi improuiso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obuiam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti; caedere alios, alios obtruncare; multos, contra aduorsos acerrume pugnantes, ab tergo circumuenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures & vndique circumfusi; denique Romani veteres, nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis, quam familiarissumis, parauerat, vagari passim; *Romani fortiter resistunt.*

ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, vbi confertiſſumi obſtiterant, inuadere: manu conſulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. Iamque dies conſumtus erat, quum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. Tum Marius ex copia rerum conſilium trahit, atque, vti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos inter ſe occupat; quorum in vno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter vſui opportunus, quia magna parte editus & praeceps pauca munimento quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis, in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur; neque tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari ſuo more laetari, exſultare, ſtrepere vocibus: ipſi duces feroces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea

cuncta Romanis ex tenebris & editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi iubet; ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus & paullo ante somno captis, de improuiso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut prouidere quidquam poterant; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique; arma & signa militaria pleraque capta: pluresque eo praelio, quam omnibus superioribus interemti. Nam somno & metu insolito impedita fuga.

Vterque Rex funditur & fugatur.

C. Dein Marius, vti coeperat, in hiberna: quae, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreuerat; neque tamen

Marius hiematum, adhibita omni cautione, abit.

fecors victoria, aut infolens factus; fed pariter ac in confpectu hoftium quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in finiftra A. Manlius cum funditoribus & fagittariis, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Perfugae, minume cari & regionum fcientiffumi, hoftium iter explorabant: fimul Conful, quafi nullo impofito, omnia prouidere; apud omnes adeffe; laudare, increpare merentes. Ipfe armatus intentusque, item milites cogebat; neque fecus, atque iter facere, caftra munire, excubitum in portas cohortes ex legionibus, pro caftris equites auxiliarios mittere; praeterea alios fuper vallum in munimentis locare, vigilias ipfe circumire, non diffidentia futuri, quae imperauiffet, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus effet. Et fane Marius illo & aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat; quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod a pueritia confuetam duritiam, & alia, quae ceteri miferias vocant, voluptati habuiffet. Nifi tamen respublica pariter,

ac saeuissumo imperio, bene atque decore gesta.

Nouum praelium Mauros inter & Romanos.

CI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta vndique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia diuorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduorsum omnia paratus, ibidem operitur. Ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat: ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim & quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros inuadunt; ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum

paucis ad pedites conuortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: „ noſtros fruſtra pugnare; paullo ante Marium ſua manu interfectum;„ ſimul gladium ſanguine oblitum, oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos acrius incedere. Iamque paullum ab fuga aberant, quum Sulla, profligatis, quos aduorſum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus ſtatim auortitur. At Iugurtha, dum ſuſtentare ſuos & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus, dextra, ſiniſtra omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio ſuis, quos pelli iam acceperat. Denique hoſtes vndique fuſi. Tum ſpectaculum horribile campis patentibus: ſequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat,

Mauri fuſi.

constrata telis, armis, cadaueribus; & inter ea humus infecta sanguine.

CII. Postea loci Consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petiuere, duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, & de populi Romani commodo cum is disserere. Ille statim L. Sullam & A. Manlium ire iubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut auorsum vti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus: *Legati a Boccho ad Marium.*

„ Rex Bocche, magna nobis laetitia, quum te talem virum di monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem & illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano iam inopi visum, amicos, quam seruos quaerere: tu- *Sullae ad Bocchum oratio.*

tius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior noſtra amicitia: primum, quod procul abſumus, in quo offenſae minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus; dein, quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium ſatis. Atque hoc vtinam a principio tibi placuiſſet! profecto ex populo Romano multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui ſcilicet placuiſſe & vim, & gratiam noſtram experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina, atque, vt coepiſti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis ſuperes. Poſtremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum; nam bello quid valeat, tute ſcis. „

Bocchi reſponſio. Ad ea Bocchus placide & benigne; ſimul pauca pro delicto verba facit: „ Se non hoſtili animo, ſed regnum tutatum arma cepiſſe; nam Numidiae partem, vnde vi Iugurtham expulerat, iure belli ſuam factam, eam vaſtari ab Mario pati nequiuiſſe: praeterea miſſis antea Romam legatis, repulſum ab amicitia. Ceterum vetera

omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. „ Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CIII. Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessam turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus praeliis venerant, seu admonitus ab amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissuma erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur; deinde itinere a Gaetulis latronibus circumuenti spoliatique, pauidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed adcurate, ac

Alii legati Bocchi ad Marium.

A Sulla excipiuntur.

liberaliter habuit; qua re barbari & famam Romanorum auaritiae falſam, & Sullam, ob munificentiam in ſeſe, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quaeſtori mandata Bocchi patefaciunt; ſimul ab eo petunt, vti fautor conſultorque ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quae aut vtilia, aut beneuolentiae credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem operiuntur.

A Mario facultatem Romam petendi impetrant.

CIV. Marius poſtquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de aduentu legatorum certior factus, illosque & Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Vtica, praeterea omnes vndique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoſcit. Legatis poteſtas eundi Romam fit ab Conſule: interea induciae poſtulabantur. Ea Sullae & plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae & mobiles ſemper in aduorſa mutant. Cete-

rum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octauio Rufo, qui Quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus quum cetera, tum maxume benignitatem & studium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, postquam errasse regem & Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & foedus petentibus hoc modo respondetur.

Venia Romae ipsis datur.

„ Senatus & populus Romanus beneficii & iniuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit; foedus & amicitia dabuntur, quum meruerit. „

Sulla a Mario ad Bocchum missus.

CV. Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: praeterea sagittarii & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, aduorsum tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille

non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effuſe euntes Sullae aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. Igitur ſeſe quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus, & aduorſum eos, quos ſaepe vicerunt. Interim equites, exploratum praemiſſi, rem, vti erat, quietam nunciant.

Volux dubiae fidei apud Sullam.

CVI. Volux adueniens Quaeſtorem adpellat: ſe a patre Boccho obuiam illis ſimul, & praeſidio miſſum. Deinde eum & proxumum diem ſine metu coniuncti eunt. Poſt, vbi caſtra locata, & die veſper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: ſibi ex ſpeculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abeſſe: ſimul, vti noctu clam ſecum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat, ſe toties fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forſitan poſt paullo morbo interiturae vitae parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiſcerentur, conſilium ad-

probat: ac statim milites caenatos esse; in castris ignes quam creberrumos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, quum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium interuallo ante consedisse. Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros inuadit: credere proditos a Voluce & insidiis circumuentos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CVII. At Sulla, quamquam eadem aestumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis aduorsum multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum & caecum corpus ad hostes vortere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, maxumum Iouem obtestatus, vt sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crede-

Magnus Sullae animus.

ret: nihil dolo factum, magis calliditate Iugurthae, cui ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & ſpes opesque eius ex patre ſuo penderent; illum nihil palam auſurum, quum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optumum factum videri, per media eius caſtra palam tranſire: ſeſe, vel praemiſſis, vel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sulla iturum. Ea res, vt in tali negotio, probata, ac ſtatim profecti: quia de improuiſo acciderant, dubio atque haeſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum.

Bocchi punica fides. CVIII. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aſpar nomine, multum & familiariter agebat: praemiſſus ab Iugurtha, poſtquam Sullam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: praeterea Dabar, Maſſugradae filius, ex gente Maſiniſſae, ceterum materno genere impar; pater eius ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque: quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum ſeſe

facere, quae populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse dilegeret: consulta sese omnia cum illo integra habere, neu Iugurthae legatum pertimesceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quae praedicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CIX. Igitur Sulla: pauca coram Aspate locuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus: simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: se missum a Consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, vti praeceptum, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum; deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur: praeterea Dabar internun-

Sulla cum Boccho per interpretes agit.

eius, fanctus vir & ex fententia ambobus. Ac ftatim fic rex incipit.

Bocchi ad Sullam oratio.

CX. „ Numquam ego ratus fum fore, vti rex maxumus in hac terra, & omnium, quos noui, priuato homini gratiam deberem. Et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere folent, ego laetor: fuerit mihi eguiffe aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, poftremo quidquid animo lubet, fume, vtere: &, quoad viues, numquam redditam gratiam putaueris; femper apud me integra erit: denique nihil, me fciente, fruftra voles. Nam, vt ego aeftumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiofum. Ceterum de republica veftra, cuius curator huc miffus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum vmquam volui: fines meos aduorfum armatos armis tutus fum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, vti voltis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipfam fuit, non egrediar, neque Iugur-

tham id intrare finam. Praeterea fi quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulfus abibis. „

CXI. Ad ea Sulla pro fe breuiter & modice; de pace & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefacit, „ quod polliceatur, Senatum & populum Romanum, quoniam amplius armis valuiffent, non in gratiam habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam fua, retuliffe videretur; id adeo in promptu effe, quoniam Iugurthae copiam haberet: quem fi Romanis tradidiffet, fore, vti illi plurimum deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, vltro aduenturam. „ Rex primo negitare: adfinitatem, cognationem, praeterea foedus interueniffe: ad hoc metuere, ne fluxa fide vfus, popularium animos auorteret; quis & Iugurtha carus, & Romani inuifi erant. Denique faepius fatigatus, leniter & ex voluntate Sullae omnia fe facturum promittit. Ceterum ad fimulandam pacem, cuius Numida, defeffus bello, auidiffumus, quae vtilia vifa, conftituunt. Ita, compofito dolo, digrediuntur.

Sullae refponfio.

Bocchus Iugurthae insidias tendit.

CXII. At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum adpellat: sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille laetus in castra Iugurthae venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum, & ei nunciat, „Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere; sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse. Ceterum si ambobus consultum & ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet; quum talem virum in potestatem haberet, fore, vti iussu Senatus atque populi Romani foedus fieret: neque hominem nobilem, non sua ignauia, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum iri.

Tandem Iugurtham Romanis tradit.

CXIII. Haec Maurus secum ipse diu voluens tandem promisit; ceterum dolo, an vere, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, vt vehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduorsae. Postea

tempore & loco constituto, (in colloquium vti de pace veniretur) Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti, ac spei bonae pleni. Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate remotis, dicitur secum ipse multa agitauisse, voltu corporis pariter, atque animo varius: quae scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri iubet; & ex eius sententia Numidae insidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit, & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis & Quaestore nostro, quasi obuius honoris caussa, procedit in tumulum facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermus, vt dictum, accedit; ac statim, signo dato, vndique simul ex insidiis inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

Marius de Iugurtha triumphat. V. c. 649. a. C. 104.

CXIV. Per idem tempus aduorsum Gallos ab ducibus nostris, Q. Caepione & M. Manlio, male pugnatum; quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & inde ad nostram memoriam Romani sic habuere: alia omnia virtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus, & ei decreta prouincia Gallia; isque Kalendis Ianuariis magna gloria Consul triumphauit. Ea tempestate spes atque opes ciuitatis in illo sitae.

CAII

CAII CRISPI SALLVSTII HISTORIARVM FRAGMENTA

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiae & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absoluit. *Seruius & Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Seruius.*

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit a vero. *Arusianus.*

Nobis primae dissensiones vitio humani ingenii euenere: quod, inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam a primordio vrbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum,

P 4

atque Oceanum, nisi quae a paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxume aucta sunt. Nam iniuriae validiorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliaeque dissensiones domi fuere iam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatum: dein seruili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere: agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus saeuitiis, & maxume foeneris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Auentinum insedit. Tumque Tribunos pl. & alia sibi iura parauit. Discordiarum & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, ſeditiones, & ad poſtremum bella ciuilia orta ſunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationes adfectabant, bonique & mali, ciues adpellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed vti quisque locupletiſſumus, & iniuria validior: quia praeſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, ſed torrentis modo praecipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta eſt, vti merito dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Auguſtin.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſian.*

Quin lenones & vinarii laniique, quorum praeterea vulgus in dies vſum habet, precio compoſiti. *Cariſius.*

Genus armis ferox, & ſeruitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. Aemilii Lepidi Coſ. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas veſtra, Quirites, quibus per ceteras gentes maxumi & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorſus tyrannidem L. Sullae: ne aut ipſi, nefanda quae aeſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini: praeſertim quum illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi peior atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captiuis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciſcendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſeruitium ſuum, mercedem dant: & vtrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere: praeclara Brutorum, atque Aemiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae ma-

iores virtute peperere, ſubuertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, & ſuae cuiqué ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quae cuncta ſaeuus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulis, & aliorum principum, quos fortuna belli conſumpſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, quum pleroſque ſecundae res in miſerationem ex ira vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit: quis prius iniuria, quam vita certa eſſe: prauiſſumeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris ſeruitii, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obuiam eundum eſt, Quirites, ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum neque votis paranda auxilia; niſi forte ſperatis, per taedium iam aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata periculoſius dimiſſurum. At ille eo proceſſit, vti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendae dominationis honeſta exiſtumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborem cum

honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, Quirites. Nam; quid vltra? quaeue humana superant, aut diuina impolluta sunt? populus Romanus paullo ante gentium moderator; exsutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, ciuitate, pro multis & egregiis factis, a vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, aerarium, prouinciae, reges, penes vnum, denique necis ciuium, & vitae licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Estne viris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, vti Sulla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salui satisque tuti in imperio eritis,

nisi Vittius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint; nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum, ob diuitias; cruciatus virorum illustrium; vastam vrbem fuga, & caedibus; bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam praedam, venum aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quae tum formidine mercatus sum, precio soluto: iure dominis tamen restituo: neque pati consilium est, vllam ex ciuibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae, rabie contracta, tolerauimus, manus conserentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non poenitet, vt & facta in gloria numeret, &, si liceat, auidius fecerit. Neque iam quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem exspectantes, ante capiamini, non opibus eius, quae futiles & corruptae sunt, sed vestra secordia, quam captum ire licet, &

quam audeat tam videri felicem. Nam praeter ſatellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, praeter victoriam? ſcilicet milites: quorum ſanguine, Tarrulae Scyrroque, peſſumis ſeruorum, diuitiae partae ſunt: an, quibus praelatus in magiſtratibus capiundis Fuſidius, ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil praeter tyrannum quaeſitum eſt. Niſi forte tribuniciam poteſtatem euerſum profecti ſunt per arma, conditam a maioribus ſuis: vtique iura & iudicia ſibimet extorquerent: egregia ſcilicet mercede, quum relegati in paludes & ſiluam, contumeliam atque inuidiam ſuam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia ſecundae res mire ſunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea eſt, tam condemnetur: niſi forte ſpecie concordiae & pacis, quae ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit. Neque aliter populo Romano eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebes, praeda ciuilis acerbiſſuma, ius, iu-

diciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quae, si vobis pax & concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet saguinis mercede circumueniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto seruitio. Quae si probatis, adeste Quirites, & bene iuuantibus diis, M. Aemilium Consulem, ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero & posci, dum ceteri eiusdem caussa ducem senatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, prouocare.*

Curionem quaesiuit, vti adolescentior, & populi suffragiis integer, aetati concederet Mamerci. *Priscianus l. x.*

Philippus, qui aetate & consilio ceteros anteibat. *Seruius l. 11.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi, denique praua incepta consultoribus noxae esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quae pessumi & stultissumi decreuere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro, dii boni, qui hanc vrbem, omissa cura, adhuc regitis; M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundae libertatis habet, & se e contemto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id iure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At scilicet, ii, qui,

ad poſtremum vsque, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperiſſe. Imo deſpecti & indigni repub. habiti, praedae loco aeſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, quum Etruriam coniurare, proſcriptos arceſſiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam & Catuli conſilia, cum paucis ſecutus ſum. Ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoſcendo populi Romani magnitudinem auxiſſe, nusquam etiam tum Lepidum progreſſum aiebant: quum priuata arma opprimundae libertatis cepiſſet, ſibi quisque opes aut patrocinia quaerendo conſilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis ſicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutauerit: nunc eſt proconſul cum imperio, non emto, ſed dato a vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſumi; flagrantes inopia & cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati; quibus quies in ſeditionibus, in pace turbae ſunt: hi tumultum

ex tumultu, bellum ex bello ferunt; Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii, Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. Praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hiſpaniae armis ſollicitae: Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin praeter idoneum ducem nihil abeſt ad ſubuertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obſecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros in contactu procedere. Nam, vbi malos praemia ſequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum exercitu rurſus admoto ferro, atque flamma vrbem inuadit? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace & concordia ad arma ciuilia: quae ille aduorſum diuina & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubuertundae. Agitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilii, inquies; haec atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur veſtra ſocordia.

Neque mihi ſatis conſilii, metum, an ignauiam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta mala, quaſi fulmen, optare, ſe quisque ne attingat, ſed prohibere, ne conari quidem. Et quaeſo conſiderate, quam conuerſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia diſturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis ſunt: vos in metu. Quid exſpectatis? niſi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait, ſua cuique reddi; & aliena tenet: belli iura reſcindi; quum ipſe armis cogit: ciuitatem confirmari, quis ademtam negat: concordiae gratia plebi tribuniciam poteſtatem reſtitui, ex qua omnes diſcordiae accenſae. Peſſume omnium atque impudentiſſume, tibine egeſtas ciuium, & luctus curae ſunt, cui nihil eſt domi, niſi armis partum, aut per iniuriam? alterum conſulatum petis, quaſi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta diſturbatur: noſtri proditor, iſtis inuidus, hoſtis omnium bonorum. Vt te neque hominum, neque deo-

rum, pudet, quos perfidia aut periurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. Neque te prouinciae, neque leges, neque dii penates ciuem patiuntur. Perge, qua coepisti, vt quam maturrume merita inuenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando rempub. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus aduorsum vos habiti: pecuniae publice & priuatim extortae; praesidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; quum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; quum intelliget, se metu magis, quam aequo & bono sustentatum. Nam qui turbas & caedem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet: quae victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Haec si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vt obliti scelerum Cinnae, cuius in vrbem reditu, decus ordinis omnis huius interiit, nihilominus vos,

atque coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, vti lubet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt: & rursum aduorsum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest nouus exercitus, &, ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Iam illa, quae collecta sunt, socordia nostra dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum, cum pessumis, & hostibus reipub. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vt Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, vrbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius l. 3.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus grauis, sed multiplex cura patres exercebat. *Seruius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obuiam ire, & commori hostibus. *Arusianus. Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Carif. l. III.*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quae senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas parauerat, arcessiuit. *Prisc. l. X. Arcessiuit, inquit, & lacessiuit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carif. l. I. aliter pro alias.*

Gens raro egressa fines suos. *Seru. ad lib. XI. Aeneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli deseruisset. *Prisc. lib. X.*

Maturauerunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneae. *Non. Seru. ad XI. Aeneidos.*

Liberis eius auunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Caris. l. I. aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm. A. V. Sc. 8. Caris. II.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act. V. scen. VIII.*

Iussu Metelli cornicines occinuerunt. *Priscianus l. X. Seruius II. Georg. Virg. Diom. l. I. c. 4.*

Nexuit catenae modo. *Prisc. l. X.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere aut instruere praelio quiuere. *Prisc. lib. X.*

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem l. IV.*

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam & cum multa opera circumdata. *Priscianus l. V.*

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Priscianus l. XVIII. requie pro requies.*

Agreste. *Caris. l. 1.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de inuent. Cic. lib. 1.*

☆ & pondere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, leui praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtiuaque celeritate, vitare praelium in transgressu conatus est. *Gellius l. 10. c. 26. Non. Marcel.*

Transgressos omnes, recipit mons Ballera, praeceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliae paullulum progressae, nimio simul & incerto onere, quum pauor corpora agitauerat, deprimebatur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Seruius VIII. Aeneidos, Arusian. Messus.*

Et mox Fufidius aduenìens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Quum Sertorius neque erumperet, tam leui copia nauibus fugam maturabat. *Seru. Fuld. Meſſus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Aruſianus.*

Itaque Seruilius aegrotum Tarenti collegam prior transgreſſus, iter vortit ad Corycum vrbem inclutam: paſtusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priſc. Non.*

Ad Olympum atque Phaſelida. *Priſc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen obliuionis condiderant. *Idem Seru. ad 1. Aeneidos.*

Repulſus a Lethe oppido. *Idem Priſc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Praeneſte locatus. *Idem.*

Medio diei. *Meſſus.*

Quietam a bellis ciuitatem. *Idem.*

Militiae peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, vt in terrore ſolet, generis aut imperii diſcrimine, per calonum corpora, ad medium quaſi deinſuper adſtantium manibus in murum adtollitur. *Nonius. Seru.*

Neque detruſus aliquotiens terretur. *Priſc. l. XV.*

Dubitauit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Carif.*

Rumore primo. *Carif.*

Idem fecere Octauius & Q. Caepio fine graui cuiusquam exfpectatione, neque fane ambiti publice. *Seru. ad l. 4. Aeneid.* „ Ambire fignificat & rogare. Sallustius in Iugurtha: quos ego audio ambire, fatigare vos fingulos. Dicebatur & ambio illum pro rogo. „ *Sallustius in 1.* Idem fecere &c.

Quum arae & alia diis facrata, fupplicium fanguine faedarentur. *Idem.*

Poftremo ipfos colonos per miferias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud X. Aeneid. - - - per euerfae genitor fumantia Troiae*

Exfcidia obteftor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium eft, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera eft aeftimanda. *Idem ad XII. Aeneid.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. II.

SARDINIA in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius lib. XIII. cap. XVIII. Non.* „ Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; vt ab aspectu species, & a fingendo figura, ita a factura corporis facies. „ *Sallustius lib. II.* Sardinia &c. *Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superiactis fluctibus circumlauit. *Nonius, lauit pro lauat.*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat. Gell. l. X. c. XX.* „ Sallustium proprietatis in verbis retinentissumum consuetudini concessisse, & priuilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem adpelasse. „

Nam procul, & diuersis ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est e loco.*

Obuiam fuere. *Carisius ibidem.* „ Asper, ait, vetuste obuiam fuere, aduerbio quam nomine vti maluit. „

Vrbe patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter laeua moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit. *Priscian. l. V. & VI.* „ Turiam dixit, qui accusatiuus generis masculini est, non neutri. „

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act. I. sc. III. & Hecyr. act. IV. sc. IV. Nonius. Fiducia est audacia. Seru.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Non. dicere, est promittere.*

Post, vbi in fiducia nimius. *Arusian.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc. l. VI.*

Nam quaedam Corsa nomine Ligus mulier quum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per interualla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem vsque ad insulam nauigio prosecuta est. Cuius regressu insulae fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieris auctoris & ducis adpellauerunt. *Isidorus l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu IV. scena II. Andriae.*

Daedalum ex Sicilia profectum, quum Minonis fugeret iram, atque opes. *Prisc. lib. VI. Seruius.*

Quem ex Mauritiana rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus l. 1.*

Quos aduorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus lib. X.*

Vt actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius l. II.*

Argentum mutuum arcessiuit. *Prisc. lib. X.*

Eam deditionem ſenatus, per nuncios Oreſtis cognitam, approbat. *Priſc. l. VI.*

Niſi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique laetus ager. *Aruſianus. Seruius l. 1. Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, ſed ipſae belli promtiſſumos delegebant. *Meſſus.*

Modeſtus ad omnia alia, niſi ad dominationem. *Donatus Phorm. act. I. ſc. II.*

Noctu diuque ſtationes & vigilias tentare. *Cariſius l. II.*

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat. Multique commeatus interierant inſidiis latronum. *Priſc. l. VII. & Nonius.*

Namque primum Iaſonem nouo itinere maris Aeetae hoſpitis domum violaſſe. *Priſc. l. VIII.*

Tarteſſum Hiſpaniae ciuitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Priſc. l. V.*

Neque ſubſidiis, vti ſoluerat, compoſitis. *Priſcianus lib. X.* Soluerat autem eſt ſolitus fuerat.

Neque inermes ex praelio viros quemquam agniturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Grauis.*

Omnes qui circum sunt, praeminent altitudine millium passuum duorum. *Arus.*

* & Poeni ferunt aduersus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium adpellabant. *Prisc. l. VI.*

Audaciter. *Idem XV.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxume odium Sullae, graues, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fem.*

Moenibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Id.*

Ad hoc rumoribus, aduorsa in prauitatem; secunda in casum: fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium vndique virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: quum quaestor C. Vrbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad coenam inuitauerant;

vltra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis aedibus per aulaea & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Praeterea quum sedenti transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum veniente thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei adcumbenti: epulae quaesitissumae: neque per omnem modo prouinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus, aliquantam partem gloriae demiserat, maxume apud veteres & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. Satur. l. III. c. XIII. Non. Sosipater l. I.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & praelium accendere, adeo vti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Auidisque ità, promtisque ducibus, vti Metellus ictu tragulae sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Donat. actu V. sc. II. And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticae adiungit actuaria nauigia. *Idem in Piraticae nauiculae.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph. act. III. sc. II.*

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti adfligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in vlteriore prouincia. *Donatus ad Phorm. act. I. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro aduerbio.*

At illi, quibus res incognita erat, iuere cuncti ad portas incognita tendere. *Seru. F. Vrsini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Seru. Fuldanus.*

FRAGMENTA

HISTORIARVM

LIB. III.

EXAVDIRIQVE ſonus Bacchanaliorum. *Macr. lib. I. c. V. Saturn. Non.*

Diuerſa, vti ſolet rebus perditis, capeſſunt; namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam ſparſi; alii, globis eruptionem tentauere. *Priſc. l. X. Non.*

Vnus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Male iam aſſuetum ad omnis vis controuerſiarum. *Priſc. l. VI.*

Coniuratione claudit. *Idem l. X.*

Quali par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis aduorſo aeſtu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priſcianus l. VI.*

Dedecores, inultique terga ab hoſtibus caedebantur. *Idem.*

Contra ille calui ratus quaerebat, num somnio thesaurus portenderetur. *Idem l. VIII. Non. in Caluitur.*

Parte consumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vsus fallerent. *Prisc. l. X.*

Epistola Cn. Pompeii ad senatum.

Si aduorsus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissumi hostes fusi, & vobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saeuissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe' populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnes opes & spes priuatas meas consumsi: quum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortales, vtrum censetis me vicem aerarii praestare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio, pro-

fectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hostesque in ceruicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam summoui. Per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenaeum, Laletaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorii victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememque in castris inter saeuissumos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi; quid dein praelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valet quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & praelium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia & exercitu deleti, satis clara vobis sunt, pro quis, o grati patres, egestatem & famam redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quaesoque vt animaduortatis; neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus te-

netur, nos aut Sertorius ad internecionem vaſtauimus; praeter maritumas ciuitates, quae vltro nobis ſumtui onerique. Gallia ſuperiore anno Metelli exercitum ſtipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipſa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem conſumſi. Reliqui vos eſtis: qui niſi ſubuenitis, invito & praedicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hiſpaniae in Italiam transgredientur.

Namque his, praeter ſolita vitioſis magiſtratibus, quum per omnem prouinciam infecunditate biennii proxumi graue pretium fructibus eſſet. *Non. Graue multum.*

Hi ſaltibus occupatis, tum externorum agros inuaſere: frumentique ex inopia graui ſatias facta. *Idem, Satias pro ſatietas.*

Neque iam ſuſtineri poterat immenſum aucto mari, & vento gliſcenti. *Idem, Gliſcit eſt congelaſcit, colligitur, igneſcit, creſcit.*

Ac tum maxume, vti ſolet extremis in rebus, ſibi quisque cariſſumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia ſequi. *Idem, Munia, officia.*

Et forte in nauigando cohors vna; grandi faselo vecta a ceteris deerrauit, marique placido a duobus praedonum myoparonibus circumuenta. *Idem in voce Faselus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, quum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem & Carisius l. 1.*

Duos quam maxumos vtres leui tabulalae subiecit: qua super omni corpore quietus inuicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis nauium, aut vulnerati a suis, aut adflicti alueis, vndarum vi, mulcato foede corpore, postremo tamen periere. *Idem, & Arusianus. Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula coelum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quod inter ius a maioribus relictum vobis, & hoc

a Sulla paratum, seruitium interesset: multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob iniurias, & quotiens a patribus armata plebes secessisset; vtique vindices parauisset omnis iuris sui tribunos pleb. Nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. Neque me praeterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed praeter spem bonam ex vobis, quae metum vicit, statui, certaminis aduorsa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certauisse. Quamquam omnes alii creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut praemiis in vos conuortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spoliis vestris: quum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque praebetis, exsuti omnibus, quae maiores reliquere:

nisi quia vobismet ipsi per suffragia, vti praesides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illic omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea, quae placent, defendenda. Cetera validiorum sunt. An dubium habetis, ne obficere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu iura quaedam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriae pertaesum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. Ortus est longe saeuior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco Coss. dein C Curio ad exitium vsque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto incassum agerentur, si, prius quam

vos seruiundi finem, illi dominationis facturi erant: praesertim quum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. Permansit vna res modo, quae vtrimque quaesita est; & erepta in posterum vis: tribunicia, telum a maioribus libertati paratum; quod ego vos moneo, quaesoque, vt animaduortatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio adpelletis. Quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio; fuisset; si omnino quiessetis. Nunc animum aduortite: & nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebi, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parauere) quum vis, Quirites, in vobis sit, vti, quae iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non

agere certe possitis. Iouem aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: vltroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor; magis vti requiem capiatis: neque discordias, vt illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt: non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum praebeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quaerant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: qua tamen quinis modiis libertatem omnium aestumauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque vt illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neque absoluit cura familiari tam parua res: & ignauissumi quique tenuissima spe frustrantur: quae tamen quamuis ampla, quoniam seruitii pre-

tium oſtentaretur, cuius torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in vniuerſos, neque conabuntur. Gauendus tamen dolus eſt. Itaque ſimul comparant delenimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompeii; quem ipſum, vbi pertimuere, ſublatum in ceruices ſuas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, vti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non poſſe defendere. Mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium, tantae gloriae adoleſcentem, malle principem volentibus vobis eſſe, quam illis dominationis ſocium, auctoremque in primis fore tribuniciae poteſtatis. Verum, Quirites, antea ſinguli ciues in pluribus, non in vno cuncti praeſidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat. Itaque verborum ſatis dictum eſt. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupauit vos neſcio quae torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaque praeſenti ignauia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur; & huc ire licet, &

illuc, munere ditium dominorum. *Atque* haec eadem non funt agreftibus; fed caeduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magiftratibus. Ita pugnatur, & vincitur a paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis eft, & in dies magis erit: fi quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiueritis libertatem.

Poftquam egreffus anguftias. *Meffus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Vt fuftinere corpora plerique nequeuntes, feffi, arma fua quisque ftantes incumberent. *Idem & Seruius.*

Ac ftatim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere ad ftuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices infidiae per idoneos faltus pofitae erant: prima, quae fonte venientes exciperet. *Seruius.*

Ingens ipfe virium, atque animi. *Arufianus.*

Locum nullum, nifi in quo armati inftitiffent. *Idem.*

At Oppius poftquam orans nihil proficiebat, timide vefte tectum pugionem ex-

pedire conatus, a Cotta, Vulcioque impeditur. *Non. Pugio est breuis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque eius quidem aemulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire milites occoepere, non aptis armis, vt in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque praemiorum spe, quibuscum optauisset, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta adstare, & delectae cohortes intelligi coepere. *Idem.*

Si nihil ante aduentum suum inter plebem & patres conuenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l. XIV.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundae pecuniae genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctae trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Non. Seru.*

Octauium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infra, Scriba Sertorii Versius; & alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Non. Seruius.*

Quarum vnam epistolam forte cum seruo nacti praedatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

FRAGMENTA
HISTORIARVM

LIB. IV.

At Cn. Lentulus patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgauit. *Agellus l. XVIII. c. IV.*

Omnes, quibus aetas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſc. l. IX. & X.*

Dein lenita iam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem l. IX.*

Implicitae rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſiuit. *Idem l. X.*

Anxius animi, atque incertus: *Aruſ.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine praeliis audiebat. *Priſc. l. VIII.* „Obſideo & aſſideo actiua ſunt; faciunt enim aſſideor & obſideor.„

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem coniectus. *Festus.*

Castella, custodias thesaurorum in deditionem acciperentur, *Seru. Caris. l. 1.*

Reliqua cadauera salita. *Diomedes l. 1. cap. IV.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacen.

Rex mithridates regi arsaci s. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & sceleratissumi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, vti te morari posse videntur; ita in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissumus praebeo exemplum,

quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, vna & ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda imperii, & diuitiarum; quia primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum concessione Asiae per dolum auertere; ac mox tracto Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, in somniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalum custodem agri captiui sumtibus & contumeliis ex rege miserrumum seruorum effecere: simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere; cum filius Nusa, quam reginam adpellauerant, genitus haud

dubie esset. Nam quid ego me adpellem? quem disiunctum vndique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt; sceleris eorum haud ignarum, & ea, quae accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemaeum. Atque ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Graeciae demsi graue seruitium. Incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas poenas soluunt: Ptolemaeus precio (dies) bellum prolatans; Cretenses impugnati semel iam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala dilata praelia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi; mari exui classe pulcherruma. Apud Cyzicum mag-

no cum exercitu in obſidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita, ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, & Heracleam, militum optumos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum praeliis inopia rurſus ambos inceſſit. Illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vaſtis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubuertendi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quaeſo conſidera, nobis oppreſſis vtrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? ſcio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri eſſe: &, ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad praedam peteris. Ceterum conſilium eſt Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, paruo labore, per noſtra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras, Romanos,

poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertiſſe? neque quicquam a principio niſi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obſtant, quin ſocios, amicos, procul iuxta ſitos, inopes potenteſque trahant, excidantque; omniaque non ſerua & maxume regna hoſtilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna iuſtos dominos volunt: nos ſuſpecti ſumus aemuli, & in tempore vindices adfuturi. Tum vero, cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Perſidis inclitis diuitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in praeſens, & poſtea bellum exſpectas? Romani in omnes arma habent, acerruma in eos, quibus victis ſpolia maxuma ſunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ſerendo, magni facti. Per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident: quod haud difficile eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia, circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna, aut noſtris vitiis adhuc incolumem. Teque illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis

regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod vti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie noſtra vnum imperium prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Cariſius lib. 1.*

Scalas pares moenium altitudine. *Aruſianus.*

Diffidere inter ſe coepere, neque in medium conſultare. *Idem.*

Multisque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia, quae plebs vellet.*

Suſpectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, ſocietatem praedarum cum latronibus compoſuiſſe. *Idem, Componere, coniungere.*

Collegam minorem, & ſui cultorem exſpectans. *Aruſianus.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia diſiungitur. Et quamquam ad id naues codicariae occulto per hiemem fabricatae aderant. *Nonius, Codicariae naues, quae in flumine vſui eſſe poſſunt.*

Qui praetergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Quum interim, lumine etiam tum incerto, duae Galliae mulieres conuentum vitantes ad menftrua foluenda montem afcendunt. *Idem.*

Pluteosque refcindit ac munitiones demolitur, locoque fummo potitur. *Idem, Demoliri eft diruere.*

Exercitum dimifit, vt primum Alpes degreffus eft. *Arufianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmauit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, vt in fecunda re pariter acre inuadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & foliti nectere ex viminibus vafa agreftia, ibi tum, quod inopia fcutorum fuerat, ad eam artem fe quisque in formam parmae equeftris armabat. *Nonius, Parma eft fcutum breue.*

De pecore coria recens detracta, quafi glutino adolefcebant. *Carifius lib. 1. Seruius.*

Auidior modo properandi factus. *Arufianus.*

Confilii aeger. *Idem.*

Reuerfi poftero die, multa, quae properantes deferuerant in caftris, nacti, quum fe ibi cibo vinoque laeti inuitarent. *Nonius, inuitare eft repleri.*

Atque hiauit humus multa, vafta & profunda. *Idem. Hiare, aperire.*

Rurfus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Vbi fe laniata nauigia fundo emergunt. *Arufianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandeftinis confiliis comparauerunt. *Non.*

In quis notiffumus quisque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens adfigebatur. *Idem, Patibulum eft crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus V. & XXX. *Meffus.*

Claufi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. V.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus lib. XVIII.*

Legiones Valerianae comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem auersabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et vxori eius frater erat. *Arusian.*

Saepe celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. lib. XVIII.*

Video ingentia dona quaesitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani euenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi vni assurgere de sella, caput aperire solidum. *Nonius. Arusianus. Seruius.*

CAII CRISPI
SALLVSTII
FRAGMENTA

INCERTORVM LIBRORVM

NE inrumiendi po - - - - - - -
ſublicibus cauata - - - - - - - -
ſent. *Feſtus.*

Cuius duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul a Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in anguſtiis futurum. *Iunius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe peruenere in Pontum multo celerius ſpe Mithridatis. *Aruſian.*

Ergo ſenati decreto ſeruiundumne ſit. *Donat. act. II. ſc. II.*

Pompeius oris improbi, animoque inuerecundo. *Suet. de claris Gram. c. XIV.*

Simulans ſibi aluum purgari. *Iſidorus l. XI. in voce Aluus, ad l. III. Aeneid.*

Fecit vt nunciis confeſtim lugubribus. *Cariſius lib. II.*

ſpaniae ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt; & id res cogit; quoniam poſt defectionem ſociorum & Sertorii per montes fugam, neque manu certare poſſunt, neque vtilia parare. Exercitus in Aſia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hoſtium eſt: nec minus Italiae marituma, & prouinciarum: quum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent: ita claſſe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea nauigamus. Haec ſi dolo aut ſocordia noſtra contracta ſunt, agite, & vti monet ira, ſupplicium ſumite: ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenuo corpori honeſtius quam pro veſtra ſalute finem vitae fecerit. Adſum en Cn. Cotta conſul, facio quod ſaepe maiores aſperis bellis fecere; voueo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumſpicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, quum fortunae, & maris, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter morien-

dum ſit. Tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut auaritiam caeſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate advorſa, & conſulite reip. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis: quum omnes prouinciae, regna, maria, terraeque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Iſidorus.*

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aruſianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicauerat bellum. *Seruius.*

Atque eos a tergo incurrerunt, *Rufin.*

In hunc modum diſſeruit. *Priſcianus.*

Inde ortus ſermo percunctantibus vtrimque, Satin ſalue; quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quae audita Panormitanos dedere Romanis facere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus, Seruius X.*

Ventis per caua terrae citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus, Seruius.*

Vbi multi nefande casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Seruius.*

Tantum antiquitatis, curaeque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agretius.*

Maxumis ducibus, fortibus strennisque ministris. *Diomedes lib. II.*

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In silua Sila fuerunt. *Seru.*

In nuda iniecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Seruius.*

Quum praedixero positum insulae. *Don.*

Cuius aduersa voluntate, colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum, & exercitus Sullae datus est. *Idem.*

A Gracco seditiones graues ortae. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, *Picens*, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus l. IV. c. II.*

Insolens vero accipiundi. *Donat.*

Quae pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Iapidiam ingressus. *Seru.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quae pacta in conuentione non praestitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum, vt Aquilo solet. *Seruius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil. l. VIII. c. 3.*

Tyrannumque, & Cinnam adpellante *Victorinus, Seruius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obuiam iretur. *Dona*

Septimium, neque animo, neque lingu satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non poeniturum. *Idem.*

Pompeius cum alacribus saltu cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis praeparauisset ad praelia. *Vegetius l. I. cap. IX. Iob. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, vt Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Graecorum Achilles. *Seruius.*

Cupientissumus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno vsu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. Comminus faciem suam ostentabat, aliquot aduorsis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxume laetabatur:

neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Agellius.*

Curetes quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetustatem vti cetera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. *Lactantius & Isidorus.*

Italiam coniunctam Siciliae constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum, inde Rhegium nominatum.. *Isidorus.*

Pompeius deuictis Hispanis tropaea in Pyrenaeis iugis constituit. *Seruius.*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in praeliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publico legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Seruius, Macrobius, Priscianus.*

Equis paria operimenta erant: quae linea ferreis laminis im modum plumae adnexuerant. *Seruius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Aenum, & Maroneam, & viam Militarem.. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus.*

Vt tanta repente mutatio non ſine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati. *Idem.*

Preſſi vndique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Id.*

Dein campi Themyſcirii: quos habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digreſſae. *Seruius.*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe eius opera non vſurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum. *Idem.*

More equeſtris praelii ſumtis tergis, atque redditis & egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Caſtra ſine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultauit. *Idem & Donatus.*

Coſa. *Seruius.*

Equis, atque armis inſignibus. *Idem.*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requiſita naturae. *Quinctil.*

Apud latera certos collocauerat. *Seru.*

Apertae portae, repleta arua cultoribus. *Quinctil.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciae, Pisidiaeque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontaria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem & Scholiastes Iuuenalis.*

Introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus adpellata. Ipsa enim est & maior Phrygia. *Seruius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus deuouent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Grammat.*

Narbone confilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Poft defectionem fociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Iouis mandem noftra. *Idem.*

Morbi graues ob inediam infolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos fcelestos magis quam miferos diftringi. *Idem.*

Grauiori bello, qui prohibituri venerant focii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor & terra. *Idem.*

Nam Sullae dominationem audebat. *Id.*

Neque eft defenfus dominationem Sullae. *Idem.*

Neu quis miles neue pro milite. *Seru.*

Ex infolentia auidus malefaciendi. *Id.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quae forte illata naufragia forbens gurgitibus occultis millia fexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque aerumnis incluti per mortalium ftudium maiores quam opibus, quippe quis etiam tum femiruta moenia, domus intectae, parietesque templorum ambufti manus Punicas oftentabant. *Hieron. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leues odores gignuntur. *Philarg. in IV. Georg. Virgil.*

Quem trans ſtagnum omnis vsque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros inuaſit. *Idem.*

Belli ſane ſciens. *Acron.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus Achaei atque Tauri ſunt, quod, quantum coniicio, locorum egeſtate rapto viuere coacti. *Gloſſae Iuuenalis.*

Atque ipſe cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Seruius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticoſum. *Idem.*

Sed vbi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sane bonus ea tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis inuaſere patentes, quum & pacis modo effuſas. *Idem.*

Genua patrum aduoluuntur. *Idem.*

Perrexere in Hiſpaniam & Sardiniam. *Id.*

Quae mapalia ſunt circumiecta ciuitati, ſuburbana aedificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis nauibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitauiſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius seruitium. *Seruius ad primum Aeneidos.*

Magna vis hominum conuenerat agris pulsa aut ciuitate electa. *Idem ibid.*

Quum murum hostium successisset, poenas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe fasta Italia rapinis, fuga, caedibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula & alias res aureas diis sacrata instrumenta conuiuio mereantur. *Idem ad VIII. Aeneid.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Iam repente visus saeuire Taguns. *Id. ad X.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniae grauem ciuitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium praecipere instructa, & stationes locatae pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quis longissimo aeuo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame aequius perituros. *Seruius.*

Consedit in valle virgulta nemorosaque. *Seruius.*

Paullulum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exsilio vagabantur. *Id.*

Nubes foedauere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quae caussa fuerat nouandis rebus. *Id.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Vt res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locauerant. *Id.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, vt alia Africae, contendebant Antipodas vltra Aethiopiam cultu Persarum iustos & egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemtoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quae in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Graeci τὴν εἴσω θάλασσαν adpellant, maxumum esse Nilum consentitur; proxuma magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. lib. X. cap. VII.*

Ex omnibus quae tractauimus, Aebuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, vt ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca.*

Turbinum motus vagus eſt, & disiectus, & vti Salluſtii verbis vtar, vorticoſus; cometarum autem compoſitus, & certum iter carpens. *Idem.*

Salluſtius, auctor certiſſumus, afferit Tigrim, & Euphratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuerſa euntes longius diuidantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quae tamen terra, quae ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliae reſpiciens aquilonem iuxta Salluſtium dictum a gubernatore Hannibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorantiam regis, quum ſe eius dolo crederet eſſe deceptum. *Seruius & Iſidorus.*

Ariſtaeus, vti Salluſtius docet, poſt laniatum a canibus Actaeonem filium matris inſtinctu Thebas reliquit, & Ceam inſulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: poſtea, ea relicta, cum Daedalo in Sardiniam tranſiuit, poſt delatus eſt Cumas. *Seru.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Seru.*

Cares inſulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famoſi, victi a Minoe, vti Salluſtius & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania a Dardano Iouis & Electrae filio, aut ſecundum Salluſtium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salluſtius Scyllam ſaxum eſſe dicit, ſimile formae celebratae procul viſentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Salluſtium. *Idem.*

Salluſtius ait, Hiſpanorum morem fuiſſe, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Salluſtium, oritur iuxta ſolis aeſtiui pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt ciuitas, quae Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getae ſunt Myſii, quos Salluſtius a Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Troianorum tempore inuadendarum terrarum cauſſa fuerat nauigatio, vti Salluſtius meminit. *Idem.* T 5

Curribus falcatis vſos eſſe antiquos, *Liuius* & Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia per viciſſitudinem pugnabatur, vt inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio iacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium, procul a continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur nouum ver, ſecundo ver adultum, tertio praeceps: ſicut etiam Salluſtius dicit vbique, noua aeſtas, adulta, praeceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe aït Homeri Carminibus. *Seru.*

Proxumum dicebant veteres, non ſolum adhaerens, & adiunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet, *Virg. Aen. l. V.*

Proxumus huic, longo ſed proxumus interuallo,

Inſequitur Salius.

Ita & Salluſtius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κριῦμέτωπον adpellauit, poſuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Maeotici
Situs quis esset aequoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier,
Non abnuebam. *Festus Auienus.*

Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, vnde hic tulit colorem. Nam speciem efficit Scythici arcus. *Seru. ad III. Aen.*:

- - *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, vti dicit Sallustius. *Seruius.*

Teia autem dicta est a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, quum de situ Pontico loquitur. *Comment. In Horat.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Quum multi euaserint Troianum periculum, vti Capys, qui Campaniam tenuit; vt Helenus, qui vt alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Seru.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus aduersus Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata iam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulſat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima eſt, & ſimilis figura, qua aduerſoriorum facta, cum exacerbatione admiſſi laceſſimus. Vt apud Salluſtium de Sullae crudelitate. Vt in M. Mario quum fracta prius crura per artus expiraret. *Iul. Rufinianus de ſchemat. lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatae lubidinis ſunt, vt Salluſtius meminit in vtroque ſexu. *Gloſſae in Iuuenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui orae maxumae qua Romanum eſſet imperium contrarius piratis. Si omnes ſocios & maxume Graecos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliauerunt. *Eaedem Gloſſae.*

Salluſtium demiror, qui autumat, tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum deuicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chaeroneiam certauerunt cum Archelao, noſſe putauerit Camelum. *Plut.*

At Salluſtius quidem fuiſſe milites iam inde a principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

LECTORI

Hactenus fragmenta florentissimi rerum Romanorum scriptoris, quae exstare putamus; cetera quae sequuntur, in MS. Seruio legi, Auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a P. Daniele procurata non comparent.

* m or Trequii praeter s r ciem necessariam haud multo secus, quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum haec aguntur a fugitiuis, aegra parte militum autumni grauitate, neque ex postrema fuga, cum seuero edicto iuberentur, vllis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detractantibus militiam, Quaestorem suum C. Thoranium ex quo praesente vera facillume noscerent. * * * * commiserant, & tamen interim cum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante setui debacrlttur, nefandum in modum peruerso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omitten-

tes, alii in tecta iaciebant ignes, multique ex loco serui, quos ingenium socios dabat, abdita a Dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quidquam fuit irae Barbarorum, & seruili ingenio: quae Spartacus nequiens prohibere, multis precibus quum oraret, celeritate * * * nuncios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus nouos incognitosque & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitiuorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice sumentes praelium, quam postulauerant. Aque illi certamini conscii inter se iuxta seditionem erant. Crixo & gentis eiusdem Gallis & Germanis obuiam ire, & vltro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

EXPLICIT

CAIVS CRISPVS SALLVSTIVS

CATALOGVS
Praestantiorum Editionum Caii Crispi Sallustii.

1470. *Caius Cr. Sallustius.* Venetiis, *per Vindelinum Spir. in folio.* Parisiis, *in 4to. sine anni nota.*

1472. Mediolani. *in fol.*

1474. Venetiis. *apud Io. de Colonia & Io. Methen. in fol.*

1474. Parisiis. *in 4.*

1475. Valentiae. *in 4.*

1476. Mediolani. *Phil. Lauagnii.*

1478. Sine loci notat. *in fol. Philip. Petri.*

1481. Venetiis. *in fol. Bapt. de Tortis.*

1482. Mediolani. *in folio. Leonard. Pachel & Vdalric. Scinzenzeller.*

1490. Romae. *in 4. Eucharii Silber.*

1491. Venetiis. *Phil. de Pinciis. cum Vallae Comment.*

1492. Venetiis. *in fol. Theodor. de Ragazonibus.*

1493. & 96. Venetiis. *Philipp. de Pinciis.*

1496. Lugduni. *in 4. per Ioh. de Wingle.*

1496. Parisiis. *in fol. Opera Andreae Bocard.*

1500. Venetiis. *in fol. per Ioannem de Cereto.*

1504. Parisiis. *in fol. cum notis Badii.*

1513. Florentiae. *in 8. apud Philippum Iuntam.*

1509. & 21. *in 8. Editiones Aldinae.*

1543. Argentorati. *in 4.*

1521. Venetiis. *Per Bernard. Viani Vercellens.*

1536. Coloniae. *in 8. cum notis Melanthonis.*

1538. Basileae. *in 8. Henrici Lariti Glareani.*